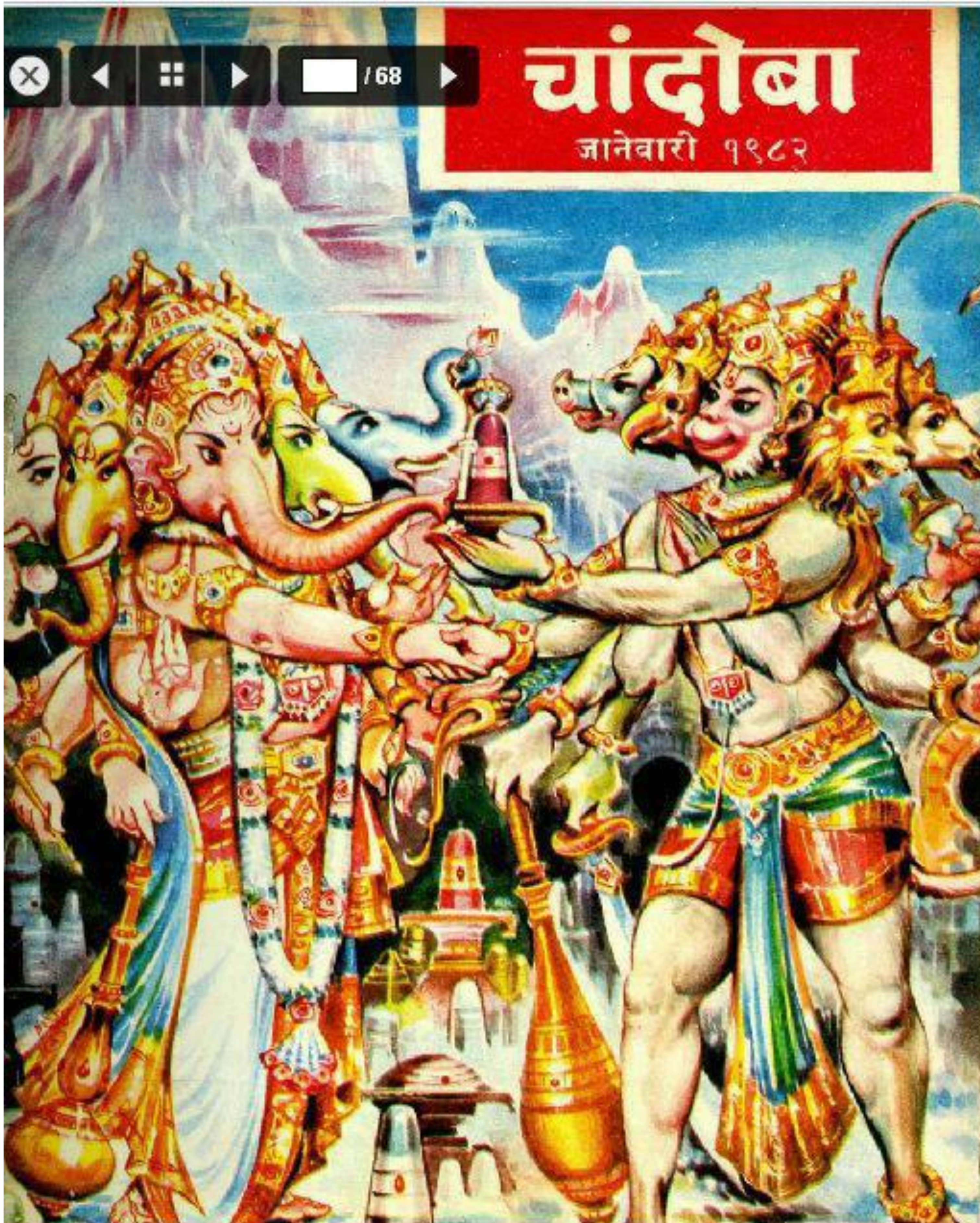

/68
चांदोबा
जानेवारी १९८२

समय सुचकता

मद्रदेशचा राजा प्रचंड याच्याजवळ खूप मोठे सैन्य व त्याचबरोबर पुष्कळ संपत्तीपण होती. राजा प्रचंड आपल्या शेजार-पाजारच्या राज्यात सलोख्याचे संबंध जोडण्याकरिता आपल्या निवडक राजदूतांना पाठवित असे.

काही वर्षापूर्वी राजा प्रचंडनी कौशांबी व विदेह ह्या दोन्ही राज्यांकरिता वज्रसेन नावांचा राजदूत नेमला होता. त्यांनी पुष्कळ वर्षे आपली जबाबदारी ओळखून त्या पदाचा सांभाळ केला. परंतु अचानक त्याचे निधन झाले.

तेव्हा राजानी दोन्हीं राज्यांकरिता एक नवीन राजदूत नेमण्याचा विचार केला. त्याकरिता राजानी काही योग्य व्यक्तिना बोलावून त्यांची परिक्षा घेतली. त्यात विकार आणि ललित नावांच्या दोन व्यक्ति यशस्वी झाल्या.

त्या दोघांपैकी राजदूतपदासाठी कोण योग्य ठरेल हे समजण्याकरिता राजानी विचारपूर्वक एक परिक्षा घेण्याचे ठरविले व त्या दोघांना बोलावून घेतले. राजानी सांगितले–"मी तुमच्यावर एक महत्वाची जबाबदारी सोपवणार आहे?" आणि विकारकडे वळून पहात म्हणाला–"तू आज आपल्याबरोबर आवश्यक तेवढे सैन्य व नजराणा घेऊन कौशांबी राजाकडे जा व मैत्रीसंबंध जोडून त्यांना आपली भेट देऊन परत ये.

तसेच ललितलाही विदेह राज्यात जाऊन तेथील राजाकडे सलोखा संपादन करून त्यांना नजराणा अर्पण करून परत यायला सांगितले. राजाचा संदेश मिळताच व राजानी दिलेली वेळेची मुदत ऐकताच दोघेही निवडक सैन्य व उपयुक्त नजराणा घेऊन निघाले.

संपदा गाडगीळ

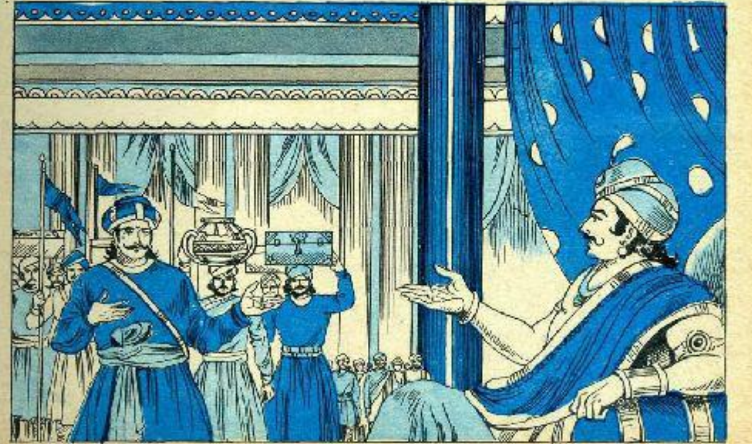
बरोबर नेलेला नजराणा व सैन्य घेवून ललित वेळेच्या आधीच राजधानीत परत आला व राजाला जावून भेटला.

राजा प्रचंडनी ललितला विचारले–"विदेह राजानी आमच्या वस्तू स्वीकारण्याचे नाकारले काय? त्याच बरोबर मैत्री संबंध पण होवू शकले नाहीत काय?"

"महाराज, एका शेजारच्याच राजा बरोबर कसले संबंध जोडायचे ही गोष्ट आपल्या मोठेपणाला लाजवणारी होईल नां? नजराणा बरोबर घेऊन जाताना ही गोष्ट माझ्या लक्षात आलीं नाही. परंतु विदेह राजाला भेटताच ही गोष्ट माझ्या लक्षात आली म्हणून मी भेट-वस्तु राजाला अर्पण न करता व आपल्याबरोबर मैत्रीसंबंध जोडण्याचे न सांगताच तेथून निघून आलो. ललितने उत्तर दिले.

हे उत्तर ऐकताच दरबारातील लोकांना आश्चर्यच वाटले, परंतु राजाला आश्चर्य वाटले नाही. ललितला विदेह देशाशी सलोख्याचे संबंध जोडण्याकरिता पाठवले होते परंतु ललितने राजा विरुद्ध व्यवहार केला तेव्हां राजा ललितला राजदूताचे पद देणार नाही. असे सर्व दरबारी लोकांना वाटले.

विकार तर राजानी दिलेल्या वेळच्या नंतर दोन दिवसांनी कौशांबी राजानी दिलेला नजराणा घेऊन राजधानीत परत आला. राजानी विकारला पहाताच विचारले–"तू दिलेल्या वेळात न येता

नंतर कां आलास? कौशांबी राजानी आपल्याबरोबर सलोख्याचे संबंध जोडण्याचे कबूल केले आहे काय?"

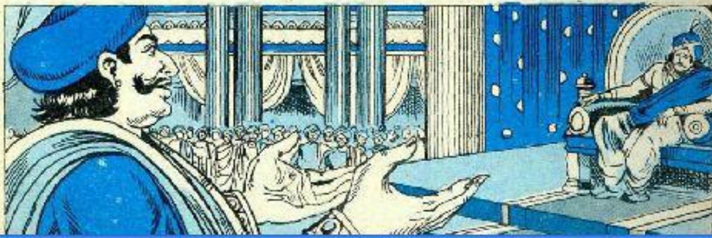
विजयगर्वानी विकार म्हणाला–" राजा, मी कौशांबी राजाला आपल्याबरोबर सलोख्याचे संबंध जोडण्याकरिता खूप विनवले व त्यांनी आपला नजराणा स्विकार करून, सोबत आपल्याकरिता अमुल्याअशा भेटवस्तु व तसेच दासदासी पाठवल्या आहेत. आजपर्यंतचा अतिथि सत्कार पाहूनच माझ्यावर एक प्रकारचे दडपण आले.

ह्यावर सर्व दरबारी त्याची स्तुती व अभिनंदन करू लागले. तेव्हां राजानी त्यांना थांबवून सांगितले–"मी राजदूताच्या पदासाठी ललितची निवड केली आहे. ही गोष्ट आपल्या लोकांपैकी बऱ्याच जणांना आश्चर्यकारक वाटले. परंतु ललितनी केलेला राजाबरोबरचा व्यवहारच योग्य आहे.

विदेहराज्य आपल्या करिता मांडलिक राज्य म्हणजे शेजारचेच राज्य आहे. तेव्हां त्याच्याबरोबर आपल्याला मैत्रीपूर्ण संबंध जोडण्याची काहीच जरूर नाही. परंतु त्याला प्रथम माहित झाले नाही तेथे जाताच त्याच्या ते लक्षात आले. तेव्हां त्यांनी आपला नजराणा अर्पण केला नाही व तो परत आला."

"कौशांबी सुद्धा आपले शेजारचेच राज्य आहे. परंतु विकारनी ही गोष्ट जाणून घेतली नाही व राजाला आपला नजराणा अर्पण केला आणि उपयोगी नसलेल्या गोष्टी घेऊन मैत्रीसंबंध जोडून परत आला. त्यामुळे असे स्पष्ट झाले. राजदूताच्या ठिकाणी लागणारी समय सुचकता त्याच्यापाशी नाही त्यामुळे विश्वास ठेवणे कठिण आहे. की; मद्र देशाची अश्या व्यक्तिकडून अब्रु राखली जाईल." असे राजा प्रचंडनी सांगितले.

राजाच्या सांगण्यावरुन सर्व दरबारी लोकांना व जनतेला समजले की, ललित एक हुषार विवेकशील व्यक्ति आहे आणि विकारच्या मुळे कशी चुकी झाली.

सुलक्षणी

कुंतलदेशाचा राजा रविवर्मा याच्या दरबारी खजिनदाराची जागा रिकामी होती. राजा योग्य व्यक्तिच्या शोधात होता, तेव्हां राणीने आपल्या लहान भावाची तारीफ करीत सांगितले–"ही गोष्ट पैश्याची आहे, तेव्हां दुसऱ्या बाहेरच्या माणसाला ठेवण्यापेक्षां आपलाच माणूस तेथे ठेवला तर अधिक विश्वासपात्र होईल."

पण राजाला ही गोष्ट बिलकुल आवडली नाही. कारण खजिन्यातील धन काही कारणानी कमी-जास्त झाले तर निष्कारण आपल्या मेव्हण्याबरोबरच वैर निर्माण व्हायला कारण होईल. तेव्हां राजानी उत्तर दिले–"चांगलीच गोष्ट आहे पण मी विचार करून सांगतो!"

दुसऱ्या दिवशी सेनापतिने राजासमोर एक प्रश्न विचारला–"महाराज, माझा छोटा भाऊ शिकलेला आहे. परंतु युद्धकलेत तो प्राविण्य मिळवू शकला नाही. त्याला खजिनदाराची नोकरी दिलीत तर मी सेनापति व भाऊ खजिनदार होवू आणि आपली सेवा करण्याचे भाग्य आम्हाला मिळेल.

परंतु राजाला तेही योग्य वाटले नाही. मोठा भाऊ सेनापति व लहान भाऊ खजिन-दार बनल्यावर त्यांचेच वर्चस्व वाढेल.

त्याच वेळेस विष्णुशर्मा नावाच्या तरुणांनी राजाची भेट घेतली व आपला विचार प्रकट केला. "महाराज, मी गणित शास्त्रात प्राविण्य संपादन केले आहे. तेव्हां माझी योग्य ती परीक्षा घेऊन मला आपल्या पदरी खजिनदाराची जागा द्या.

राजानी विष्णुशर्माची अनेकतऱ्हेनी परीक्षा घेतली व त्याच्या उत्तरांवर संतुष्ट होऊन त्याला खजिनदाराच्या जागी नेमले. परंतु ही नेमणक राणीच्या व सेनापतीच्या

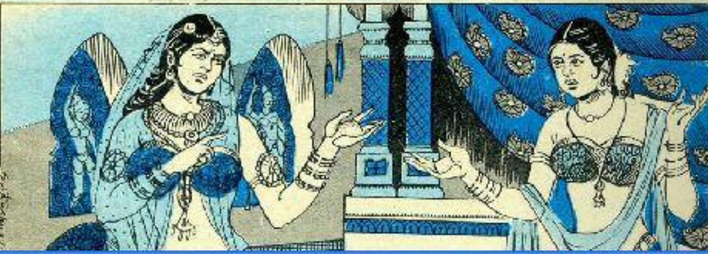
रागाला कारणीभूत झाली. थोडया दिवसांनी राणीने राजाला विचारले–"आपण विष्णुशर्माला मोठा हुशार व ईमानदार समजून खजिनदाराच्या जागी नेमले आहे. तो एक नंबरचा चोरटा आहे. माझी आतांच खात्री झाली की,थोडया वेळापूर्वीच नोकरीच्या शोधात आलेल्या एका माणसाकडून एक हजार नाणी चोरून घेतली. घरी जाताना तो ती घेऊन जाईल तरी आपण वेळ न दवडता तावडतोब खजिन्यात जाऊन हिशोब पहावा. तो आपल्याला एक हजार नाणी जास्त असलेली दिसतील.

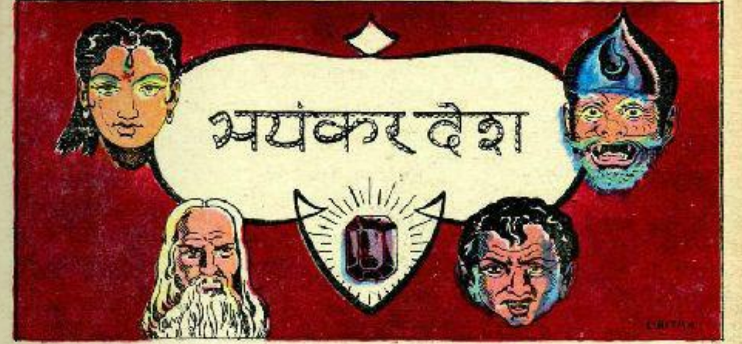
राजानी तावडतोब खजिन्यात जाऊन हिशोब पाहिला. परंतु तो अगदी बरोबर होता. एकही नाणे जास्त नव्हते. विष्णुशर्माची पण झडती घेतली तेव्हां त्याच्याजवळ काहीहि सापडले नाहीं. आपली झडती घेतलेली पाहून विष्णुशर्माला जरा आर्श्यंयच वाटले. पण राजांनी त्याच्यावर संतुष्ट होत सांगितले की तुझ्या झडतीचे कारण तुला मागावून सांगण्यात येईल.

राणीनी आपल्या सखीच्याकडून बातमी मागविली परंतु कोणत्याच गोष्टीचा उलगडा लागला नाही. असे काय झाले राणीलाच कळेना. कारण राणीने आपल्या एका दासीला खजिन्यांत एक हजार नाण्यांची थैली गुपचूप ठेवून येण्यास सांगितले होते. तेव्हां ती एक हजार नाणी गेली कोठे?

त्याचप्रमाणे सेनापतीनेही एका विश्वासू नोकरांकरवी खजिन्यातून एक हजार नाणी चोरून नेली होती. तेव्हां सेनापतीच्या मनात भलतीच शंका येऊ लागली. कारण त्याच्या चोरण्यांनी खजिन्यातील एक हजार नाणी कमी व्हावयास पाहिजे होती. ती नाणी कमी कशी झाली नाहीत?

अशा तऱ्हेनें दोघांनी ईर्ष्यंने दुसऱ्या चांगल्या नीतिवान माणसाला वाईट ठरवण्याचे योजले परंतु ती योजना परस्परां कडूनच फसली गेली त्यांना ती गोष्टी उघड न करता गप्प बसावे लागले. जसे चोरी करण्याकरिता भोक पाडायला गेलेला चोर भोकांतून विंचू चावला तरी गप्पच बसतो तसे.

एक दिवस मकरद्वीपचा राजा मंदरदेव आपल्या उद्यानात हिंडत असताना त्याला किल्ल्याच्या दरवाजाजवळ लोकांचा गोंगाट व सैनिक त्यानां दमदाटी करीत असतांनचा आवाज ऐकू आला. अचानक होणाऱ्या गडबडगोंगाटामूळे राजाला आश्चर्यं वाटले. त्याचे काय कारण असावे हे समजून घेण्याकरीता राजा आपल्या उद्यानातून बाहेर पडून किल्ल्याच्या दरवाजाकडे जावू लागला.

राजा मंदरदेवनी बाहेर पाहिले तर, मंत्री जनतेला शांत रहाण्याविषयी सुचना देत होते, सैनिकांनी राजाला आलेले पहाताच ती खबर मंत्र्यांना दिली. तेव्हां मंत्री राजापाशी आले.

"हा काय गडबडगोंधळ आहे?" राजानी मंत्र्याजवळ विचारणा केली, मंत्र्यांनी काहीएक क्षणं किल्ल्याच्या दरवाजाकडे पाहिले व म्हणाले–"राजा, अजूनपर्यंत एका गोष्टीचा उलगडा होऊ शकत नाही, परंतु माझा असा विचार आहे की ह्यात कांहीतरी खरे असण्याचा संभव असावा. आपल्या सर्वांनाच माहित आहे की कांही दिवसापासून कुंडलीनी द्वीपात थोडी अराजकता पसरू लागली आहे. परंतु जेव्हां मासेमाऱ्यांकडून बातमी मिळाली की, नरवाहनमिश्र नावांच्या सेनापतीनें त्या द्वीपाचा राज्याधिकार हस्तगत केला. व तो आपल्या राज्यावर चाल करुन येत आहे. तेव्हां ही बातमी कळताच आपली

जनता घाबरुन गेली आहे त्यानां मी शांत रहाण्याविषयी सुचना देत होतो.

राजा मंदरदेव डोके हलवून गप्प राहिला, परंतु त्यालाही मंत्र्यानी सांगितलेल्या गोष्टीत काहितरी सत्य असावे असे वाटू लागले तो विचारमग्न झाला, राजा धोका असण्याविषयी विचार करित असावा असे वाटून मंत्र्यानी राजाला सांगितले– "महाराज, पुढील संरक्षणाकरिता चांगला उपाय शोधून मी सेनापतीकडे आधीच निरोप पाठविला आहे. ती गोष्ट खरी किंवा खोटी ह्याविषयी आपल्याला गुप्तचराकडून संध्याकाळपर्यंत माहिती मिळेल आणि ती वेळ आता होतच आली आहे.

मंदरदेवनी मंत्र्याकडे प्रश्नार्थक नजरेनें पाहिले व थोडे थांबून म्हणाले "चांगली गोष्ट आहे?" ह्याविषयी माहिती मिळताच बातमी खरी असल्यास मला कळवा मी वाट पहातो." असे म्हणून राजा राजमहलाकडे जावू लागला.

राजा गेल्यानंतर मंत्री सरळ तटानजीक जावून, त्याच्यावर चढून लांबवर पाहू लागला. तटावरुन दूरवरचा समुद्र व त्यामधून जाणाऱ्या बोटींचा पत्ता लागत असे. मंत्र्याच्या कल्पनेप्रमाणे समुद्रात एका बोटीचे निशाण दिसत होते. थोड्यावेळात ही गोष्ट नक्की झाली की बोट मराल द्विपानजीक येत आहे.

तिकडे सेनापतीनी मंत्रीच्या संदेशानुसार द्वीपांच्या जवळपासच्या सर्व सैन्येला एकत्रित केले. मरालद्वीपाच्या चोहोकडे पाणी असल्यामुळे जवळपासच्या राजांपासून नेहमीच धोका होता. तेंव्हां मरालद्वीपाच्या राजांनी राज्यातील प्रत्येक पुरुषाला सैनिकी शिक्षण दिले होते.

सेनापती निवडक सेनिकांना घेऊन द्वीपाजवळच्या किनाऱ्याशी गेला. मराल द्वीपचा नौकादल जरूरत पडल्यास लढण्यास तयार होता. प्रत्येक नावीकाला ढोलांचा व शंखनादाचा आवाज ऐकताच आपापल्या नावेच्या जागी येण्याची सूचना देऊन ठेवली होती.

किल्ल्याच्या तटावरुन सर्व तयारी होत असलेली त्यांनी पाहिली. सेनापतीची सावधानता व कर्तव्यनिष्ठा पाहून मंत्री आनंदीत झाला. त्याचा आनंद थोड्यावेळापुरताच होता कारण त्याची जागा हळूहळू भीतीनी घेतली. गुप्तचरांच्या बोटींमागे थोड्या दूर अंतरावर काळेकभिन्न ढग हळूहळू पसरत असल्याचे दिसू लागले पूर्ववादळाची व पावसाची लक्षणे असावीत असे मंत्रीला वाटले परंतु दुसऱ्या क्षणीच हे काही पावसाचे ढग नाहीत तर काही योध्यांनी स्वतःहाच्या बोटी एकत्रीत करून मरालद्वीपाजवळ आणल्या आहेत व बोटीच्या धूराड्यातून धूर बाहेर येत आहे असे दिसले. थोड्या वेळातच गुप्तचरांच्या बोटीवर तेलात भिजवून पेटलेले बाण अचानक येऊन पडू लागले.

तेव्हां मासेमारी लोकांनी सांगीतलेली गोष्ट खरीच आहे हे मंत्रीना स्पष्ट झाले. काहीही न कळवता असा अचानक हल्ला करण्याचा संप्रदाय नविनच कुंडलीनी राज्याचा अधिकार प्राप्त झालेल। राजा नरवाहन मिश्रनी नविनच सुरु केला होता. मंत्रीनी रागांनी दांत ओठ खाल्ले. दोनशे वर्षापूर्वी अश्याच प्रकारे युद्ध घोषणा न करता अनेक राज्ये शाक्तेय नावाच्या मांत्रिकांनीं लूटली होती. त्यावेळेस काही राजांनी शाक्तेय हा कांही राजवंशी घराण्यातला नाही तर एक मांत्रिक आहे असे समजून आपापली राज्ये सांभाळली होती

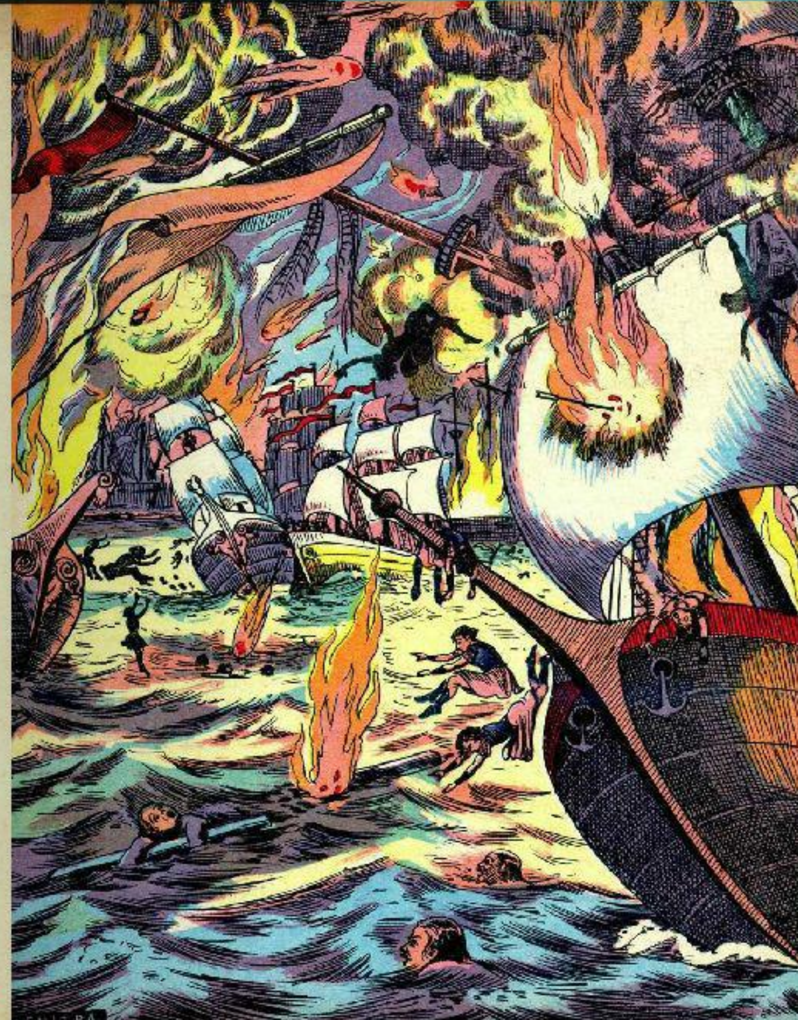
अश्या तऱ्हेने त्यांनी अधर्मपूर्ण राज्य केले. मंत्री अश्या विचारात गर्क होता तोच मरालद्वीपच्या नौकादलांनी आपल्या बोटींवर हल्ला होणार आहे असे समजून मोठमोठयां आरोळयांनी आपल्या बोटी चालू केल्या थोडया वेळांतच समुद्राच्या मध्यावर थोडया दूरवर कुंडलीनीद्वीपाच्या बोटींमध्ये घनघोर लढाई सुरू झाली.

ते कळताच काही सैनिक किल्ल्याच्या तटावर चढून गेले. कोणत्याही कारणांसाठी मरालद्विपाचे सैन्य हरले तर नगराची रक्षा करण्यांकरिता आधीपासूनच सावधानतेचा इशारा देण्यासाठी काही सैनिक बुर्जावर पाठविण्यात आले. त्यातीलच एकाला मंत्र्यानी बोलांवून युद्ध समाचार पोहोचवण्यासाठी राजाकडे पाठवले.

समुद्रामध्ये दोन्ही नौकादलाचे घनघोर भीषण युद्ध चालू होते. दोन्ही सैन्यातील लोक प्राणाची पर्वा न करता लढत होते. दोन्हीं सैन्यातल्या लोकांनी बाणांना कपडे गुडांळून त्यावर तेल ओतून आग लावून एकमेकांच्या बोटींवर टाकण्यास सुरवात केली. ज्या ज्या बोटींना आग लागत होती त्या त्या बोटीतील सैनिक समुद्रात उडया मारून जीव वांचवू लागले. परंतु शत्रुपक्षातील सैनिक जळणाऱ्या बोटींची आग विझवून त्याच्यावर आपला अधिकार गाजवू लागले.

किल्ल्याच्या बुरुजावरून हे सर्व दृष्य पहात असलेल्या मंत्र्याची जय मिळण्याची आशा थोडी थोडी कमी होवू लागली. मंत्रीच्या मनात एकच आशा निर्माण झाली की, गुप्तचरांनी भरलेली एक नांव जर समुद्रपार गुप्तपणे गेली तर कुंडलीनीद्विपात होणारी प्रजेची हालत व नरवाहन मिश्रची राज्यव्यवस्था व तेथील जनतेवर होणारा त्याचा परिणाम कळू शकेल. परंतु मंत्री खूप काळजीत पडला.

एवढयात मंत्र्याच्या पाठीमागुन कोणी आल्याचा आवाज आला. त्याने मान वळवून पाठीमागे पाहिले तेव्हां राजाकडे युद्धांचा

समाचार द्यायला पाठवलेला सैनिक धांपा टाकीत त्याच्याकडेच येत होता.

"काय झाले? धांपा टाकीत कां आलास? मंत्रीनी काळजी वाटून विचारले.

"राजाचा काहीच ठावठिकाणा लागत नाही!" सैनिकांनी घाबरलेल्या स्वरांत सांगितले.

"हि गोष्ट तुला कोठून समजली?" मंत्रीनी कठोर आवाजांत विचारले.

"महापुरुषा, मी राजमहालात जाऊन पाहिले तेव्हां तेथे खूपच गोंधळ उडालेला दिसला दासीनीं येऊन सांगितले की, काही वेळापूर्वीच राजाच्या महालातून एक कर्कश कानठळी बसणारा आवाज आला. तेव्हां राजभटांनी सर्व राजमहालात शोधून पाहिले परंतु राजा कोठेही दिसला नाही." सैनिकांनी एका दमात ही गोष्ट मंत्रीला सांगितले.

राजाच्या अंगरक्षकाचे नाहीसे होण्याचा समाचार ऐकताच मंत्रीच्या मनांत राजाला काहीतरी दगाफटका बसला असावा अशी शंका निर्माण झाली. मंत्रीनी विचार केला की, बहुदा कुंडलिनीराज्यावर अधिकार करणारा राजा नरवाहन मिश्र ह्यांनीच काहितरी नाविन षडयंत्रांचा प्रभाव करून राजाला पळविले असणार. त्याच बरोबर मंत्र्याला असाधण एक विचार आला की जेव्हां राजा राजमहालात दिसत नाही तेव्हां किल्ल्याच्या आजुबाजुलाच कोठेतरी राजाला पळवून नेले असणार.

अशी शंका येताच मंत्री आपल्या बरोबर कांही सैनिक घेऊन किल्ल्याच्या तटाबाहेर आला आणि बुरुजाच्या एका टोकापासून दुसऱ्या टोकांपर्यंत धावत जावून वांकून खंदकाकडे पाहू लागला तेव्हां खंदकापासून थोडया अंतरावर किल्ल्याच्या भिंतीवरुन एक दोरीखाली लोबंत असलेली दिसली तसेच दोरीवरुन तीन माणसे उतरतानां पण दिसली.

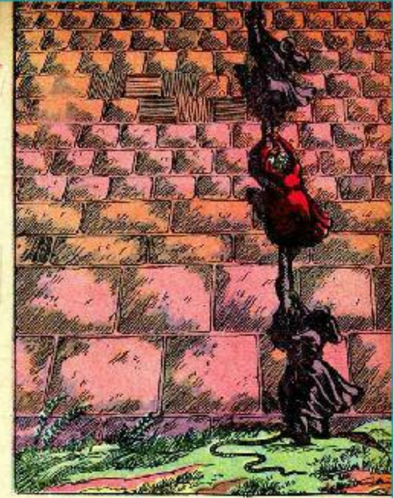
त्याच क्षणी मंत्रीच्या जवळच उभा असलेला सैनिक जोराने किंचाळला–

"महामंत्री ते पहा, महाराज व त्यांचे अंगरक्षक!"

आता काय केले पाहिजे? मंत्र्यासमोर एक गहन प्रश्न उभा राहिला! पाहिजे तर तो किल्ल्याच्या भिंतीवर लटकणारी दोरी कापून टाकू शकला असता, परंतु त्याच बरोबर राजा आणि त्याला बंदी बनवून नेणारे त्याचेच द्रोही अंगरक्षक एकसाथ खंदकात पडतील तर असे न करता नसते सध्या पहाण्याशिवाय गत्यंतर नाही ते दोन्ही अंगरक्षक राजाला बंदी करून बेरोकटोक दुष्मनाच्या राज्यात घेऊन जातील.

मंत्री महाशय सतत ह्याच विचारात मग्न असताना एक सैनिक मोठ्याने ओरडला–"महामंत्री तिकडे पहा! खंदकाच्या किनाऱ्यावर तीन घोडे जय्यत तयार ठेवलेले दिसत आहेत."

मंत्रीनी आपली नजर तिकडे वळविली तेव्हां लगाम कसून तयार राहिलेले घोडे त्यांना दिसून आले. तेव्हां मंत्रीला कळले की, राजाला बंदी करण्याकरिता नरवाहन मिश्रनी आधीपासूनच आपले सेवक राजमहालात पाठवले होते. त्यांनी समुद्राकडे दूरवर पाहिले तेव्हां गुप्तहेरांनी भरलेली बोट किनाऱ्या नजदीक येऊन पोहोचत होती. आणि कुंडलिनी द्वीपाच्या

दोन बोटी सुद्धां वेगाने किनाऱ्याजवळ येत होत्या.

मंत्रीला वाटू लागले की आता परिस्थिती फारच कठिण झाली आहे. त्यांनी सैनिकांकडे वळून आदेश दिला–"तुमच्या पैकी चार पांच सैनिकांनी घोड्यावर स्वार होवून राजाच्या रक्षणार्थ जा! इथल्या झालेल्या वाईट परिस्थितीची खबर बाहेरच्या जनतेला कळून देऊ नका. जाण्याची घाई करा."

मंत्रीचा इशारा मिळताच कांही सैनिक किल्ल्याच्या बुरुजावरून खाली उतरून घोडे घेऊन राजाच्या रक्षणार्थ निघाले. मंत्रीनी खंदकाच्या बाजूला पाहिले. तेव्हां राजाला

त्याचे द्रोही अंगरक्षक खंदक पार करून घोडे जेथे तयार ठेवले होते त्याबाजूला घेऊन चाललेले दिसले.

राजा पुढे चालत होता व त्याच्या मागून अंगरक्षक हातात तलवारी घेऊन त्याच्या पाठोपाठ चालत जात होते. थोड्या वेळातच त्यातल्या एका अंगरक्षकानी राजाला एका घोड्यावर चढवले व ते आपल्या घोड्यावर राजाचा घोडा निघताच चढून बसेल आणि सर्वजण निघाले. मंत्र्यानां कळले की, ते सैनिक राजाला समुद्र किनाऱ्याजवळच घेऊन जात आहेत.

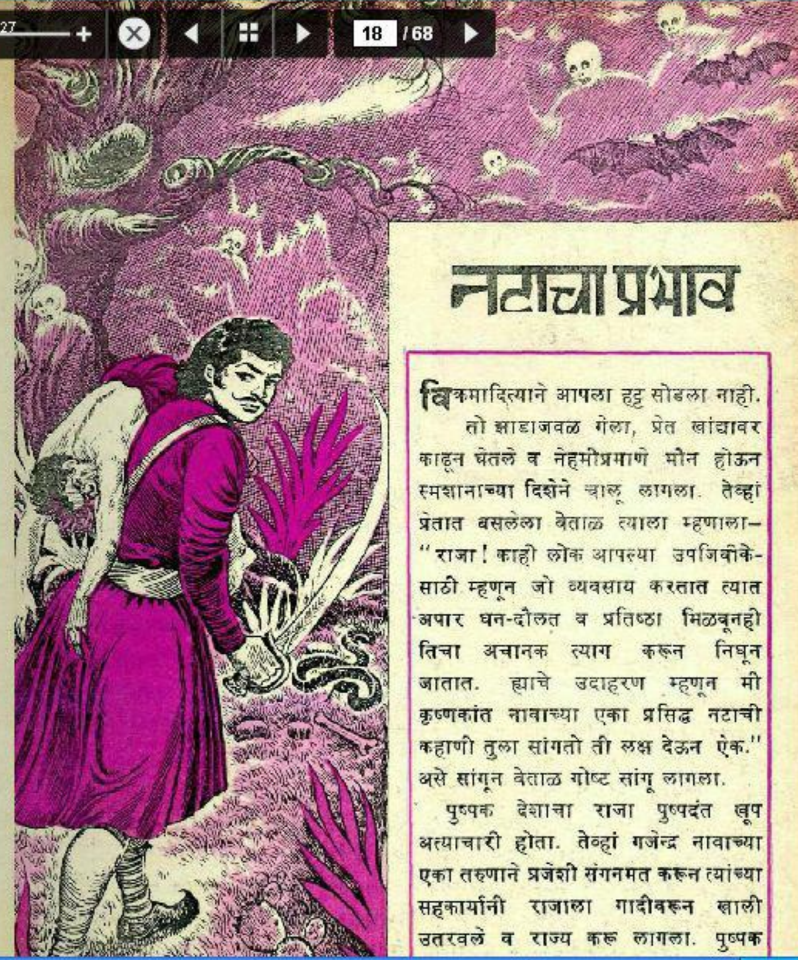
इकडे राजाच्या रक्षणार्थ निघालेले चार सैनिक घोड्यावर बसून किल्ल्याच्या प्रवेश दारांतून बाहेर पडून राजाला बन्दीस्त करून घेऊन चाललेल्या राजद्रोह्याच्या बाजूला आपले घोडे पिटाळू लागले. तेवढ्यात घोड्यांच्या टापांचा जवळून येत असलेला आवाज ऐकून राजाच्या द्रोह्यांनी मान वळवून मागे पाहिले व राजाच्या रक्षणार्थ येत असलेले सैनिक पाहून त्यांनी राजाच्या पाठीला तलवारीचे टोक भिडवून राजाला आपल्या घोड्याला वेगानी नेण्याचा इशारा देवू लागले.

किल्ल्याच्या बुरुजावरून हे सर्व दृष्य पाहून व राजाला बन्दिस्त करून घेऊन चालले पाहून त्यांनी काहीक्षण राजाकडे दृष्टी स्थिर ठेवून पाहिले, आणि समुद्र-किनाऱ्याजवळ जवळ येणाऱ्या शत्रूच्या बोटी बघून त्यांनी जोरांत हांका मारत विचारले–"मराल देवी! तू सुद्धां आपल्या भक्तांची अशीच कठोर परिक्षा घेत आहेस कां?" असे म्हणत छातीवर हात ठेवून मंत्रीनी आपली दृष्टी आकाशाकडे लावली.

दुसऱ्याच क्षणी आकाशात मोठे मोठे-काळेढग जमून आले व भयंकर अशा गर्जनेनी व विजांच्या चमकांनी काही क्षणातच पाऊस कोसळू लागला. अश्या भयंकर आवाजानी मरालद्वीपचा परिसर दुमदुमू लागला. मंत्री आश्चर्य चकित होवून उभ्या उभ्याच हा प्राकृतिक बदल पाहू लागला.

(पुढील अंकी)

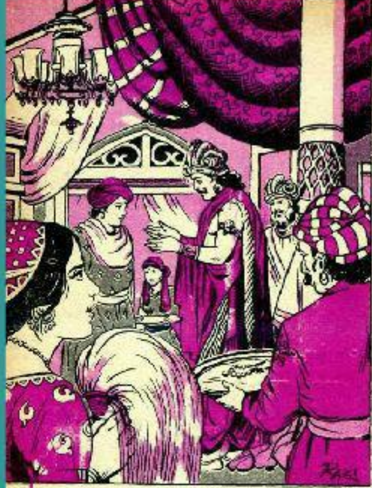

नटाचा प्रभाव

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले व नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! काही लोक आपल्या उपजिवीके-साठी म्हणून जो व्यवसाय करतात त्यात अपार धन-दौलत व प्रतिष्ठा मिळवूनही तिचा अचानक त्याग करून निघून जातात. ह्याचे उदाहरण म्हणून मी कृष्णकांत नावाच्या एका प्रसिद्ध नटाची कहाणी तुला सांगतो ती लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

पुष्पक देशाचा राजा पुष्पदंत खूप अत्याचारी होता. तेव्हां गजेन्द्र नावाच्या एका तरुणाने प्रजेशी संगनमत करून त्यांच्या सहकार्यांनी राजाला गादीवरून खाली उतरवले व राज्य करू लागला. पुष्पक

राज्यावर गजेन्द्रचे वारसच आता राज्य-कारभार पहात. गजेन्द्रराजाबद्दल बऱ्याच कविनी व लेखकांनी कविता व कथा लिहिल्या आहेत.

पुष्पक देशात कृष्णकांत नावाचा प्रसिद्ध नट होता गजेन्द्रच्या अद्भुत साहस शौर्याच्या कारकिर्दिमूळे कृष्णकांत त्यांकडे आकृष्ट झाला. त्याने स्वतःहानी एक नाटक लिहीले व गावातल्या कांही तरुणांना गोळा करून ते नाटक बसवले व गावोगांव जाऊन नाटक प्रदर्शित केले. गजेन्द्रच्या पार्टचा तो स्वतःहा अभिनय करी लोकही त्याचे नाटक उत्साहानी पहात, व म्हणत कृष्णकांतमूळेच पूर्वराजा गजेन्द्रच्या पराक्रमाच्या व देशप्रेमाच्या गोष्टी जनतेला समजत आहेत.

राजा नरेन्द्र ह्याला कृष्णकांत बद्दल माहिती मिळाली राजानी त्याला दरबारात बोलावून त्याचे नाटक दाखविण्यास सांगीतले नाटक पाहून राजा खुष झाला. त्याचे अभिनंदन करून त्याची राज्यदरबारात अभिनेता म्हणून नियुक्ती केली. कृष्णकांत तसा राजदरबारी होता. सहा महिने हिंडून गावोगांव तो आपले नाटक प्रदर्शित करत असे.

एकदा एका गावांत आपले नाटक दाखवित असताना, एक तरूणी त्याच्याकडे आली व स्वतःहा बरोबर एक मुलगी आणुन तिच्याकडे बोट दाखवून म्हणाली ही माझी बहिण आपल्याबरोबर लग्न करू इच्छित आहे. आपल्या अभिनयावर ती खुष आहे तेव्हां तुम्हांला एक विनंती करते तुम्ही आमच्या गावी येऊन माझ्या आई-वडिलांपाशी लग्नाची बोलणी करावीत.

त्यानंतर तिने आपले नांव, गावं पत्ता व आपल्या आईवडिलांचे नावं सांगून शेवटी "माझ्या बहिणीचे नांव मालती आहे असे सांगितले!"

मालती दिसायला अत्यंत सुंदर होती. त्यामूळेच कृष्णकांतने त्यांच्या निमंत्रणाचा स्विकार केला. तो मालतीच्या गांवी

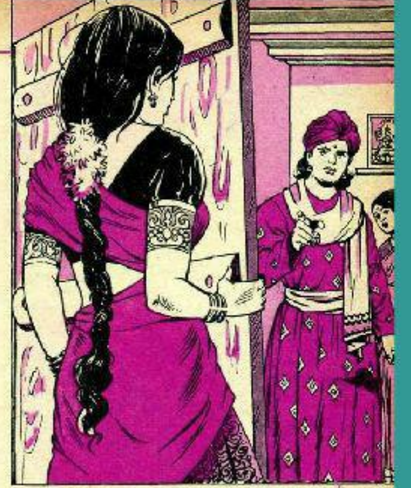
जाण्याकरिता निघाला. तो रस्ता जंगलातून होता. कृष्णकांतची सर्व नाटक मंडळीपण त्याच्या बरोबर होती.

मालतीच्या आईवडिलांनी कृष्णकांतचा मोठ्या प्रेमाने आदर-सत्कार केला. ते म्हणाले–"तुम्ही आमचे जांवई होणार परंतु आमची एक अट तुम्हांला मान्य करावी लागेल ती म्हणजे ह्यापुढे तुम्ही नाटके वगैरे बंद करून घरीच राहिले पाहिजे."

मालतीच्या आई-वडिलांची भरपूर इस्टेट होती. व्यवसाय होते ते होणाऱ्या जावयांनी घरातंच राहून त्याच इस्टेटीची व मालमत्तेची देखभाल करावी असे त्याना वाटले.

परंतु कृष्णकांतने मालतीला सांगितले–"मी एक प्रसिद्ध नट आहे. माझ्या कलेला मी असे व्यर्थ सोडून देणार नाही. तुझ्या आई-वडिलांना तर मी नाटक केलेले अजिबात चालणार नाही तरी अश्या अवस्थेंत मी कसा राहू. तुझा काय विचार आहे?"

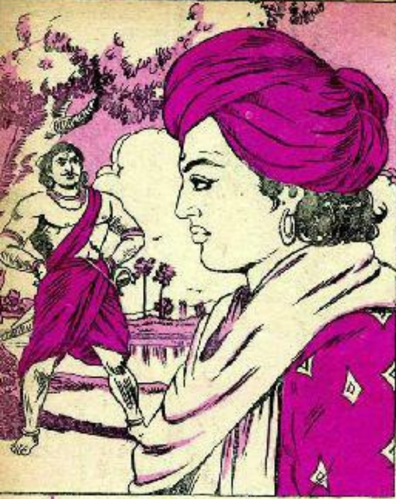
मालतीने पण स्पष्टपणे सांगितले तुमचे नाटक करणे मलाही पसंत नाही. त्यांनी तिला सात दिवसाची मुदत दिली व भेटण्याचे सांगून तो आपल्या गावी निघाला. ह्यावेळेस तो एकटाच प्रवास करू लागला.

तेव्हां जंगलातल्या चार दरोडेखोरांनी त्याला वाटेंत अडवले कृष्णकांतनी ह्यावेळेस जरीचे किमती कपडे अंगावर घातले होते. त्याच्या हातात सोन्याचे कडे व गळयांत सोन्याची साखळीपण होती. दरोडेखोरांना पहाताच त्याला भितीने कांपरे भरले.

तेव्हां एका दरोडेखोराने त्याला सुरीचे धारदार टोक दाखवून दरडावून सांगितले लवकरात लवकर तुझ्या अंगावरचे सर्व सोन्याचे दागीने व जरीचे कपडे आमच्या स्वाधिन कर.

त्याच क्षणी अनपेक्षितपणे एक तरूण युवक तेथे येऊन पोहोचला तो निःशस्त्र होता. त्यांनी मांडी ठोकून दरोडेखोराना

बोलावले कृष्णकांतने त्या तरुणाला पूर्वी कधीही पाहिले नव्हते.

तो तरुण दरोडेखोरांबरोबर लढू लागला. तो एक निपुण असा मल्लयोध्या सारखा त्याच्या बरोबर लढत होता. शेवटी एका दरोडेखोराच्या हातून त्याने तलवार हिसकावून घेतली. ते पहाताच बाकी सर्व दरोडेखोर घाबरुन पळून गेले.

"तुम्ही कोण आहात? ऐन वेळेस देवासारखे धाऊन येऊन तुम्ही मला वाचवलेत." कृष्णकांतने त्या तरुणास विचारले.

"माझे नाव एकाग्र आहे. मी यथाशक्ति अन्याय आणि अत्याचार ह्यानां आळा घालण्याकडे माझे लक्ष्य केंद्रित केले आहे." त्या तरुणाने उत्तर दिले.

"तुम्ही इथे ह्यावेळेस कसे आणि कां आलात?" कृष्णकांतने विचारले.

"मी असे ऐकले आहे की; शेजारच्या-गावांत एक कृष्णकांत नावाचा प्रसिद्ध अभिनेता आला आहे तरी त्याच्या दर्शनाच्या इच्छेने मी निघालो." एकाग्रने उत्तर दिले.

कृष्णकांतने प्रथमतः आपली ओळख करून देण्याचा विचार केला. परंतु फिरून त्याला त्या तरुणाची गंमत करण्याची इच्छा झाली. "त्या फालतू नाटके करणाऱ्या नटाची आणि तुमची काय बरोबरी?"

"ते फक्त नाटकच करणारे नाहीत तर एक अवतार पुरुष आहेत. गजेन्द्राच्या रूपात त्यांना मी पाहिले त्यावेळेस माझ्या शरिरात जी एक प्रकारची भावना उसळली? त्याच दिवशी मी निश्चय केला की; गजेन्द्रासारखीच दुःखी जनतेची मी मदत करीन. मी कृष्णकांतना भेटून त्यांना विनंती करणार आहे की इतरानांही आपल्या नाटकांनी प्रत्येक ठिकाणी दाखवून प्रभावित करावे." एकाग्रनी सांगितले.

तुम्ही हे नाटक पाहिलेत तेव्हांच ही गोष्ट त्यानां कां नाही विचारलीत? कृष्णकांतने विचारले.

"प्रथमतः मी गजेन्द्राच्या सारखाच तयार होईन असे वाटले मी जं साहसाचे काम केले आहे. त्यांची प्रशंसा होईल ह्या अनुभवामुळे मला त्यानां भेटण्याची प्रेरणा उत्पन्न झाली म्हणून मी त्यानां भेटण्यास जात आहे." एकाग्रने सांगितले.

हे ऐकून कृष्णकांतचा चेहरा पांढरा पडला. तो म्हणाला–"मी पण त्यानां भेटण्याकरिता त्या गांवी गेलो तेथे ते नव्हते. ते राजधानीच्या ठिकाणी गेले आहेत. त्यांनी एकाग्रला सांगितले त्यानंतर कृष्णकांत मालतीच्या गावी पोहोचला व तिला म्हणाला–"मालती तुला मिळवण्या-करिता ह्यापुढे मी नाटके करण्याचे सोडून दिले आहे.

इथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला–"राजा! कृष्णकांतने तांतडीने आपला निर्णय बदलून मालती बरोबर विवाह बेत कां आंखला? तो नाटक करण्याला कंटाळला होता कां? त्याला यशप्रतिष्ठा ऐवजी उपेक्षाच अनुभवायला मिळाली? यां शंकेचें समाधानकारक उत्तर माहित असून तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

त्यावर विक्रमादित्य म्हणाला–"त्यांनी गजेन्द्राच्या रुपानी कित्येक तरुणांना अन्याय आणि अत्याचार ह्यावर बंधन घालून शुर वीर बनवले. परंतू जेव्हां दरोडेखोर समोर आले तेव्हां एखाद्या भित्र्या पळपुट्याप्रमाणे त्याची स्वतःहाची स्थिती झाली. गजेन्द्राचा पार्ट करून सुद्धा त्याच्यावर त्याचा प्रभाव पडला नाही तेव्हां हे जनतेला समजेल, कारण आज-पर्यंत तो गजेन्द्रांचा अभिनय करुनच स्वतःहाचा प्रभाव पाडत होता. तेव्हां तो प्रभाव नाहीसा होइल ह्या भितीने त्याने मालतीशी विवाह करुन अज्ञात रुपाने जिवन जगण्याचा निश्चय केला."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

खरे कारण

एका जमीनदाराकडे एक माणूस स्वयंपाकी म्हणून लागला. जमिनदाराला माणूस खूप भोळा असावा असे वाटले. जमिनदाराने त्याला अनेक प्रश्न विचारून त्याच्याकडून माहिती मिळवण्याचा प्रयत्न केला. माहिती पुरेशी न मिळाल्याने तो नेहमी शंकीत राहिला शेवटी याने स्वयंपाक्याला विचारले–तुम्ही सांगता बऱ्याच ठिकाणी स्वयंपाक केला आहे. तर प्रत्येक ठिकाणची नोकरी सुटण्याचो काय कारणे? तुम्ही नेहमी गैरहजर रहात होता का?

"स्वयंपाकी आणि तो सुद्धा नेहमी गैरहजर राहिला तर घरच्यांना किती त्रास सोसावा लागेल हो?"

"स्वयंपाक करतांना कसा झाला हे चाखून पहात सर्व पदार्थच संपवून टाकत असाल अशी काही वाईट सवय असेल?" जमिनदाराने विचारले.

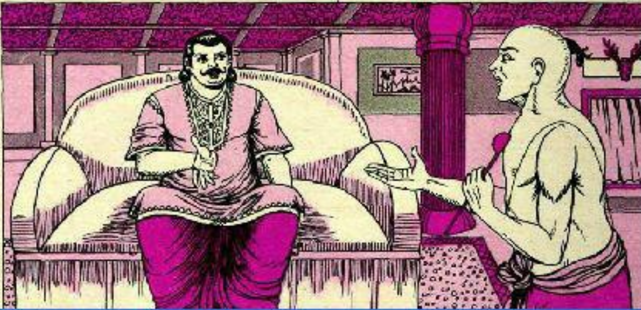
स्वयंपाक करताना किती खाऊ शकेन? आणि घरातल्या सर्वांनी खाऊन जे उरते ते सर्व खातोच की?

"स्वयंपाकाला लागणारे सामान चोरण्याची सवय असेल." जमिनदारानी विचारले.

"जेव्हां सर्व स्वयंपाकघर माझ्याच ताब्यात असते तर मी असे का करीन?"

"सर्व ठिकाणची कामे तुम्ही सोडून का दिलीत?" जमिनदाराने खोचून विचारले.

"माझे मन स्थिर रहात नाही. मी जेव्हां तेव्हां विसरुन जातो की; मी एक स्वयंपाकी आहे आणि मग बागकाम किंवा घोड्याच्या खरारा करण्याकरीता निघून जातो तेव्हां ह्या कारणांनी माझी नोकरी नेहमी सुटते. स्वयंपाक्याने उत्तर दिले.

मंत्र्याचे पद

चित्रपुरी राज्याचा मंत्री सोमेश्वर हा दोन पिढ्यांपासून तेथील राजांना योग्य अशा राज्यकारभारात मार्गदर्शन करीत असे. तो एक सार्थ मंत्रीपद विभूषित होता.

जेव्हां सोमेश्वर सत्तर वर्षाचा झाला. तेव्हां त्यांनी मंत्री पदावरून नियुक्त होत असल्याचे राजा अवंतला सांगितले. चार वर्षापासून राजा अवंत राज्यकारभार पाहात होता.

अतिशय योग्य आणि राज्यावर भक्ति असलेल्या अश्या वृद्धमंत्र्याला नियुक्त होत असतांना पाहून राजाला खूप वाईट वाटले. तरी पण त्यांनी दिनवाणेपणाने सांगितले. "महामंत्री आपणच आपल्या जागेवर योग्य अश्या मंत्र्याची नेमणूक करावी."

सोमेश्वरानी राजाला सांगितले आमच्या पिढीची माणसे आता राहिली नाहीत नविन पिढीची सुरवात आहे. तरी नविन पिढीबद्दल शक्ति व सामर्थ्य मी जाणत नाही तरी आपणच विचारपूर्वक मंत्री पदाची निवडणूक करावी.

तेव्हां राजानी गावांत सगळीकडे दवंडी पिटवीली. योग्य मंत्री पदाची निवडणुक, ती दवंडी ऐकून राज्यातील शिकलेले लोक मंत्रीपदाच्या निवडणुकी करिता तेथे जमले. त्यात अनंतवर्मा, कपिलनाथ आणि राममिश्र ह्या नावांचे तरुण राजाला मंत्रीपदाला योग्य होतील असे वाटले.

राजा अवंतने खूप विचार करून एक निर्णय घेतला व सर्वांच्या आधी राजानी अनंतवर्माला आपण बोलावले असल्याचा निरोप धाडला. अनंतवर्मा आल्यावर राजाने त्याला प्रश्न विचारला मंत्रीपदावर असताना तुमच्याकडे एक गरिब कुटूंब आले व त्यांनी तुम्हाला आम्ही दोन

दिवसांपासून उपाशी आहोत आम्हांला काहितरी मदत करा म्हणून सांगितले तर तुम्ही त्यावेळेला काय कराल?"

अनंतवर्मा थोडावेळ विचार करुन म्हणाला—"महाराज मी त्या गरिब कुटूंबाला अशी मदत करेन की ते कुटूंब कधीही उपाशी राहाणार नाही."

त्यानंतर राजांनी कपिलनाथला तसेच बोलावणे धाडून तोच प्रश्न केला व सांगितले तेव्हां कपिलनाथनी थोडा विचार केला—"महाराज मी प्रथम त्या कुटुंबाविषयी माहिती काढून त्यांना मदत करीन त्याच बरोबर राज्यात इतरत्र उपाशी कोणी सापडले तर त्यांनाही उपाशी सोडणार नाही." असे कपिलनाथनी सांगितले.

मग राजानी राममिश्रलापण तसेच बोलावणे पाठवून तोच प्रश्न केला. तेव्हां राममिश्र म्हणाला—"महाराज, जर मी मंत्रिपदावर असतांना राज्यात कोणी उपाशी, अनवाणी, आणि कपडे नसलेला आहे अशी जर मला माहिती मिळाली तर मी माझ्या मंत्रीपदाचा राजीनामा देईन." हे ऐकून राजाला आश्चर्य वाटले व त्यांनी विचारले—"आपल्या मंत्रिपदाचा राजीनामा द्याल? असे का?"

आपल्या अनेक वर्षाच्या कारकिर्दीत व वृद्ध महामंत्र्याच्या मार्गदर्शनामुळे आजपर्यंत आपले राज्य सुसंपन्न राहिले आहे. तेव्हां अश्या राज्यव्यवस्थेमूळे व आजपर्यंत कोणी उपाशी, भुकेला वस्त्र नसलेला असा नाही. तरी अश्या अवस्थेत मी मंत्री झाल्यावर जर तशी परिस्थिती निर्माण झाली तर मी त्या पदाला लायक नाही असे समजून मी त्याचा त्याग करीन आणि त्या पदाकरीता कोणी योग्य व समर्थ व्यक्ति शोधून काढण्याचा प्रयत्न करीन. राममिश्रनी उत्तर दिले.

त्याचे हे उत्तर ऐकून राजाला खूप आनंद झाला. व त्या दिवसांपासून राममिश्रला चित्रपुरीच्या मंत्रीपदाचा मान मिळाला.

जावयांवरचे संकट

सकाळी उठल्या उठल्याच आपली सासु व मेहुणी येणार असल्याची बातमी ऐकून नारायणचा चेहरा पाढंरा पडला. नारायणनी दहा दिवसांपासूनच आपली पत्नी रुक्मिणी हिच्यासह शहरात घर घेवून संसार थाटला होता.

नारायणनी आपल्या बायकोला विचारले तुझ्या घरातील लोकांना दहा दिवसात तुला पाहिले नाही तर कासावीस व्हायला होते कां?

"तसे काही कारण नसावे, कारण माझ्या आईची तब्बेत ठिक नसल्याचे मी ऐकले तेव्हां तिने हवापाणी बदलण्याचा विचार करून इकडे येण्याचे ठरवले असावे. तसाच माझ्या वडिलांनी विचार केला की माझी बहिण शहरात राहीली तर काही चांगली स्थळे येऊन लग्न जमण्याची पण शक्यता आहे." असे रुक्मिणीनी हसून उत्तर दिले.

हे ऐकतांच नारायणचा जीव खालीवर होऊ लागला, कारण त्याला जो पगार मिळत होता त्यात चार जणांची पोटे भागण्यासारखी नव्हती. परंतु नारायण संकोची वृत्तीचा असल्यामुळे तो गप्प राहिला.

थोड्या वेळांनी नारायणची सासू व मेव्हणी आली. घरात पोहोचते नाही तोच सासूनी दमलागल्याचा आव आणून एक ग्लासभर दूध मागून प्याले. व नंतर म्हणाली—"मुली, तुझे वडिलच सांगत असत की, आपल्याला मुलगा नाही झाला तर काय झाले? जांवईच आपला मुलगा आहे. तुझ्या वडिलांनी आपल्या मुलीचे लग्न करून देण्याची जबाबदारी व माझ्या करीता डॉक्टरी इलाज ह्या करितां दोघींचा भाइ आपल्या जावयावर टाकला आहे.

मेव्हणीच्या लग्नांची जबाबदारी ऐकताच नारायणचा जीव घाबरून गेला. तरीपण

रा. रा. पंडीत

हसत हसत म्हणाला–"हि काय मोठी जबाबदारी आहे!"

"आई, मी घरातून निघतांनाच म्हटले नव्हते कां? की माझ्या बहिणीचे मन म्हणजे अमृतासारखे आहे मेहुणे तर साक्षात देवच, देव!" असे म्हणतच ती कॉटवर उडी टाकून बसली. एक आठवडा होऊन गेला. परंतु सासूच्या आजाराचे काही एक कारण हाती लागेना तीला उत्तमोत्तम जेवण दिले जात होते. तरी पण ती असा कही एक आव आणत होती की जणूकांही दिवस भर उपवास होत आहे. तसा नारायण शहरात मध्यवस्तीत रहात होता. त्यामुळे तीचा आजूबाजूच्या चारचौघींना जमवून गप्पा-टप्पात वेळ छान जात होता.

महिना संपत नाही तोच नारायण इकडून-तिकडून कर्ज काढे. एके दिवशी त्याच्या मित्रांनी त्याला सांगितले–"हे बघ, नारायण वाईट संगतीमुळे माणसाचा नाश होवू लागतो. तेव्हां तू काय तो विचार कर."

नारायणनी आश्चर्यचकित होवून विचारले–"तुम्हांला कोणी सांगितले की मी वाईट मार्ग आक्रमू लागलो आहे म्हणून?"

"तू जे कर्ज घेत आहेस त्यावरूनच कळते आहे?" वीरभद्रनी उत्तर दिले. त्यावर नारायणनी त्याची सर्व हालत वीरभद्रला सांगितली वीरभद्रनी विचार केला व सांगितले–"हे बघ, शहराच्या एका बाजूला माझ्या कांकाचे घर आहे. ते तू घे, भाडे सुद्धा एकदम स्वस्त आहे." आणि त्यापासून

होणाऱ्या फायद्याच्या गोष्टी समजावून सांगितल्या.

दुसऱ्याच दिवशी नारायणनी घरमालकांनी घर सोडायला सांगितले असल्याचे सांगितले व तो सहकुटूंब सहपरिवार मित्राच्या काकाच्या घरी येऊन राहू लागला. त्या घरात विहीर नव्हती तेव्हां सर्व घरातील पाणी गल्लीच्या कोपऱ्यावरच्या नळावरुन भरावे लागत होते.

जवळपासच्या बायकांबरोबर गप्पा मारून वेळ काढावा म्हटल्यास आजूबाजूला कोणीच नव्हते त्यामुळे नारायणच्या सासूचा वेळ मोठा कठीण जावू लागला मेव्हणीनी तर जंगलातल्या घरात आम्ही वेळ कसा काढू म्हणून तक्रार सांगू लागली. तेव्हां रुक्मिणीनी घरातील कामकाज सुद्धां त्यांना सांगून करून घेऊ लागली.

"साहेब, आपण सांगितलेला उपाय अतिशय उत्तम तऱ्हेने लागू पडला असे नारायणनी वीरभद्रची स्तुती करत सांगितले.

मित्रा, अजून काहींच घडले नाही तर मी संध्याकाळी तुमच्या घरी येतो तेव्हां तुझ्या सासुला माझी ओळख मी एक डॉक्टर आहे अशी करून दे मग बघ.

संध्याकाळी नारायण वीरभद्रला घरी घेवून आला. वीरभद्रनी नारायणच्या सासुला तपासण्याचे खोटे नाटक केले व म्हणाला–"आई, आपली तब्बेत एकदम बिघडली आहे. तेव्हां कमीतकमी तीन महीने आपल्याला मीठ-मिरची व मसाले खाता येणार

नाहीत तेव्हां उकडलेल्या भाज्या व मुठभर तांदूळांचा भात एवढेच खावे लागणार आणि जर कां हे पथ्य तुम्ही पाळले नाहीत तर त्यातून भयंकर काहीतरी होईल. तेव्हां जशी तुमची इच्छा.

असे ऐकताच नारायणची सासू गर्भगळीत झाली. नंतर नारायणनी आपल्या मेव्हणीला आपल्या जवळ बोलावले तेव्हां वीरभद्र म्हणाला–"हे बघ मुली! अश्या लहान वयात लठ्ठपणा फार वाईट तुला त्यामुळे हृदयविकार होण्याची शक्यता आहे. नारायण, तीला रोज दोन, तीन मैल पळायला पाठवत जा आणि सांग भात खाणे एकदम बंद, पण पोळी खायला हरकत नाही. असे सांगून वीरभद्र निघून गेला.

वीरभद्रनी सांगितलेला उपाय एकच आठवडाभर चालला. मुलीनी आपल्या आईला सांगितले–"आई, इथे अजून राहिले तर माझ्या लग्नाचे तर दूरच राहीले पण मी मरून जाईन असे वाटते.

माझी परिस्थिती पण तुझ्याहून काही कमी वाईट नाही. असे म्हणत आई डोळे पुसू लागली. ते ऐकून नारायण म्हणाला–"हे तुम्ही असे काय म्हणू लागला आहात? इतक्या लवकर चाललात सासऱ्यांनी तुमच्या दोघींची जबाबदारी माझ्यावर टाकली आहे. तेव्हां त्याचे काय होणार?

तेव्हां सासुने चिडून सांगितले–"मुला तुला वेड तर नाही लागले? मुलीचे लग्न आणि पत्नीचा इलाज करण्याची जबाबदारी तुझ्या सासऱ्याची आहे. आणि स्वतःहाची जबाबदारी दुसऱ्याच्यावर लादून ती करणारा तुझ्यासारखा मूर्ख मी अजुनपर्यंत तरी पाहिला नाही." असे म्हणतच सासुने एक भाड्याची गाडी बोलावली व त्यात आपण आपल्या मुलीलाबरोबर बसवून घेऊन गावी निघुन गेली.

ह्यानंतर दूसऱ्याच दिवशी नारायण आपल्या उपयुक्त अश्या पूर्वीच्या जुन्या घरांत आपल्या बायकोसह येऊन राहू लागला.

मंत्राचा महिमा

ज्या वेळी ब्रह्मदत्त काशीवर राज्य करत होते. त्यावेळेस बोधिसत्वानी एका गावांत चाभांराच्या रूपानी जन्म घेतला. आपला व्यवसाय करत असतानांच ते एका ऋषीच्या आश्रयाला जाऊन राहिले व त्यांच्याकडून त्यांनी एक अपूर्व असा मंत्र शिकून घेतला.

त्या मंत्राच्या प्रभावानी बोधिसत्व कोणत्याही वेळी कोणत्याही आब्यांच्या झाडावर आंबे लागल्याचे दाखवू शकत होते, ते रोज सकाळी एक वाकडी काठी खाद्यांवर घेऊन जगंलातील एखाद्या आंब्याच्या झाडापाशी जात व झाडांपासून सात फूटावर उभे राहून एक मंत्र म्हणत. त्यानंतर त्या फाद्यांवर मंत्रून ठेवलेले पाणी शिंपडत दुसऱ्या क्षणीच त्या फाद्यांतून नविन कोंब फूटन त्यावर हळूहळू फूले येऊन आंबे लागत.

एक दिवस बोधिसत्व असेच जंगलात जाऊन आब्यांच्या झाडावर फळे उगवण्याचे काम करित असतानांच काम मिळविण्याचा शोध करित करित एक सुनंद नावांचा तरुण ब्राह्मण त्याना येत असतांना दिसला. तो तरुण जंगलाजवळच असलेल्या अग्रहार नावांच्या गावचा रहिवासी होता. त्याला लिहायला वाचायला चांगले येत नव्हते. परंतु तो नेहमीच असे स्वप्न बघत असे की, कोणत्यातरी देवीची कृपा होऊन आपण पंडित व्हावे व सोने चांदी संपत्ती मिळून आपण आयुष्यभर वैभवात रहावे. बोधिसत्व जेव्हां जंगलातून घरी परत आले. तेव्हां त्या तरूणानी त्याच्या हातातील वाकडी काठी व आंब्यांनी भरलेली टोपली आत घरामध्ये नेऊन पोहोचवली व नंतर आपली ओळख करून देत त्यांच्या घरातील सर्व कामे मोठ्या आशेने करण्याचे धाडस दाखवले.

थोडे दिवस लोटले. एके दिवशी बोधिसत्व आपल्या बायकोला म्हणाले–"तुला माहित आहे का? हा मुलगा का येऊन राहिला आहे?" त्याच्या मनांत बाराहि महिने आंब्याची निर्मिती करण्याचा मंत्र शिकण्याची इच्छा आहे. हा खूप लोभी आहे. मी त्याला हा मंत्र शिकविला तर तो मंत्र ह्याच्या थोडेच दिवस कामास येईल.

सुनंदच्या कामावर बोधिसत्वांची बायको खूप आनंदीत होती. तिला सुनंदची दया आली. तीने एक दिवस आपल्या पतिला सांगितले–"हा मुलगा आपल्या घरचे सर्व कामकाज करतो. तेव्हां मंत्र त्याला कां उपयोगी पडणार नाही आणि जर मंत्र उपयोगी पडणार नसला तर तो त्याचा दोष होईल. तेव्हां तुम्ही त्याला जरूर मंत्रविद्या शिकवा."

बोधिसत्वांनी थोडा वेळ विचार केला व त्यांनी आपल्या पत्नीच्या विचारांशी सहमत दाखवून त्याला मंत्रविद्या शिकविण्याचे ठरवले.

दुसऱ्या दिवशी बोधिसत्वानी त्या मुलाला बोलावून घेतले व म्हणाले–"मुला, हा एक अपूर्व असा मंत्र आहे. तर तू ह्या मंत्राचा उपयोग योग्य कारणासाठी केलास. तर तुला पुष्कळ धन मिळून तू सुखी होशील. परंतु एक गोष्ट लक्षात ठेव कोणीही तुला या मंत्राचे रहस्य विचारले तर ते तू कोणालाही सांगता उपयोगी नाही आणि जर कां तू ते रहस्य सांगितलेस तर त्या मंत्राचा महिमा नाहिसा होईल" असे समजावून सांगून बोधिसत्वानी त्या मुलांस मंत्रोपदेश दिला.

मंत्रविद्या शिकून सुनंद आपल्या घरी परत आला व आंब्यांची सृष्टी करून धन कमावून तो दिवस घालवू लागला.

अशा तऱ्हेने आंब्यांचे दिवस नसतांनाही जे आंबे विकले जात होते त्यातील एक आंबा काशीचा राजा त्याच्या हाती गेला. त्याला अत्यंत आश्चर्य वाटले. त्यांनी हा आंबे निर्माण करणारा कोण आहे? त्याचा ठावठिकाणा शोधून त्याला बोलावणे धाडले. राजानी सुनंदला विचारले–"तू आंब्याचे दिवस नसतांनाही आंबे कसे निर्माण करू शकतोस? हि देवी शक्तिही नाही आणि मानवी शक्तिपण नाही. खरे काय ते कारण सांग."

सुनंद अत्यंत आनदन म्हणाला–"राजा, मीच ते आंबे ऋतु नसतांनाही उत्पन्न करू शकतो. त्याची निर्मीती मी स्वतःहाच करतो त्याचा एक महामंत्र आहे. त्या मंत्राच्या महिमेमूळे मी आंब्यांचा ऋतु नसतांनाही आंबे निर्माण करू शकतो."

हे उत्तर ऐकून राजाला अत्यंत आश्चर्य वाटले व राजा म्हणाला–"अच्छ तर अशी गोष्ट आहे माझ्या मनांत त्या मंत्राची शक्ति स्वतः पहाण्याची इच्छा आहे तर तू माझ्या बागेतल्या आंब्यांच्या झाडावर आंबे निर्माण करून दाखवू शकतोस कां?"

सुनंदने खुशीने होकार दिला. दुसऱ्या दिवशी राजा आपल्या सर्व परिवारासह बागेत येऊन पाहोचला. तेव्हां सुनंद एका आंब्यांच्या झाडापासून सात फूटावर उभा होता. त्याने मंत्रपाठ करून कमंडलूतले पाणी आंब्यांच्या झाडाच्या फाद्यांवर शिपडले तत्क्षणीच शेकडो आंबे झाडावरून खाली पडू लागले.

ही अद्भुत गोष्ट राजा व त्याचा परिवार आश्चर्यचकित होऊन पाहू लागले. ह्या गोष्टीचा राजानी सुनंदची प्रशंसा करून सत्कार केला.

त्यानंतर राजाने सुनंदला विचारले-"असा महति जाणणारा महाज्ञानी कोण आहे?"

सुनंदला काय उत्तर द्यावे कळेना? त्याच क्षणीच त्याला बोधिसत्वानी सांगितलेली गोष्ट आठवली की; त्याचे रहस्य सांगितले की त्या मंत्राचा महिमा नाहिसा होईल. त्यांनी असा विचार केला जी गोष्ट पाठ करून ठेवली आहे ती कशी काय नाहिशी होईल. तेव्हां राजाला मंत्र विद्या कोणा जवळुन व कशी आत्मसात केली त्याचा सारा वृत्तांत सांगितला.

त्यावर राजानी सुनंदचा उपहास केला व म्हणाले–"अरेरे, अशी चांगली महिमा तू एका चांभाराकडून शिकला आहेस चांगला ब्राह्मण वंशात जन्माला येऊन तू इहलोकांच्या सुखाच्या लालसेने स्वधर्मपण विसरून गेलास? ही फार मोठी चूक केली आहेस."

असे राजाच्या तोंडी ऐकताच सुनंद लज्जीत होऊन मान खाली घालून निमूटपणे घरी निघून गेला.

थोडे दिवस उलटून गेले. एके दिवशी काशीचा राजा त्याच्या मनांत आंबे खाण्याची इच्छा प्रकट झाली. तेव्हां त्यांनी सुनंदला बोलावून घेवून आपली इच्छा सांगितली. त्यावर सर्व लोक राजाच्या बागेत येऊन पोहोचले.

सुनंदने पूर्वीप्रमाणेच आंब्यांच्या झाडापासून सात फूटावर उभे राहून मंत्र म्हणण्याचा प्रयत्न केला. परंतु पाठ केलेला मंत्र त्याला कितीही आठवायचा प्रयत्न केला तरी आठवेना. तेव्हां सुनंदला समजून आले की आपल्या गुरुचे म्हणणे अवमानिले त्याचा हा परिणाम मंत्रविद्या निघून जाण्याशी आहे. म्हणून मंत्राचा महिमा निघुन गेला.

राजांनी आश्चर्यांनी झाडाकडे पाहिले. तेव्हां सुनंदनी राजाला सांगितले–"राजा, मी माझ्या गुरुची आज्ञा मोडली व त्यामुळे मी मंत्रविद्या विसरलो." असे म्हणून चिंतापूर्ण चेहऱ्यांनी सुनंद आपल्या घरी परत गेला.

भर्तृहरिची गोष्ट

इ. स. सातव्या शतकात भर्तृहरि नावाचा राजा उज्जैनही राजधानी करून राज्य करत होता. तसा तो विलासपूर्ण जीवन उपभोगत होता तरी पण आपल्या राज्यकारभारात न्यायपूर्ण रहात होता.

त्या नगराच्या जवळच्या जंगलात त्यावेळी एक ऋषीमुनी रहात होते. ऐके दिवशी एक विचित्र फळ त्यांना समोर तरंगत असतांना दिसले. थोड्या वेळांनी विचार करून त्यांना वाटले की त्यांच्या ध्यानशक्तिचेच ते फळ असावे.

ते विचित्र फळ खूप शक्ति देणारे असे होते. ते फळ जो कोणी खाईल त्याला शंभर वर्षे तरूण रहाता येईल. मुनीनी विचार केला की राजा भर्तृहरिच हे फळ खाण्यायोग्य आहे विचारपूर्वक त्यांनी ते फळ राजा भर्तृहरिला अर्पण केले.

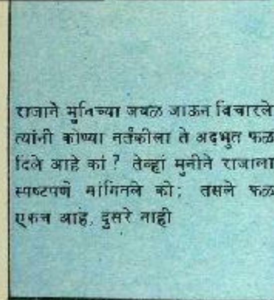

राजा भर्तृहरि आपल्या छोटया राणी-वर आपल्या प्राणापेक्षां जास्त प्रेम करत असे. तेव्हां राजांनी आपल्या छोटया राणीच्या अंत:पुरात प्रवेश केला व ते फळ त्यांनी राणीला भेट दिले.

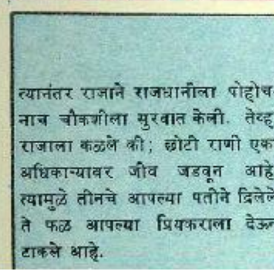
राजाने ताबडतोब ओळखले की ती तरूणी दुसरी कोणी नसून एक सौंदर्य-वती नाचणारीण आहे. तीने एक फळ राजाच्या हातात दिले व सांगितले "राजा हे फळ एक अद्भुतशाली आहे. ह्यामुळे शंभर वर्ष तरूण रहाता येते. हे खाण्या योग्यतेची मी नाही आपण हे खाण्यायोग्य आहात." असे म्हणत ती तेथून झटकन निघून गेली.

ह्या गोष्टीचे राजा भर्तृहरिला खूपच आश्चर्य वाटले तो तेथील पहाडा-वरच्या दगडावर बसुन विचार करू लागला. की हे विचित्र फळ त्या नर्तकीच्या जवळ कसे आले आणि त्या फळा पाठीमागे काय रहस्य दडले असावे ?

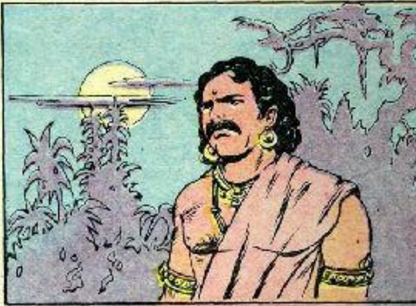

परंतु त्या अधिकाऱ्यानी ते फळ खाल्ले नाही. त्याच दिवशी संध्याकाळी त्यांन ते फळ नर्तकीला भेट दिले कारण तो तिच्यावर प्राणापेक्षा जास्त प्रेम करत होता.

ह्या गोष्टीची माहिती कळल्यावर राजा भर्तृहरिला आपल्या डोक्यावर कोणी वज्राघात करत असल्यासारखे वाटले. तो बरेच दिवस चिन्तामग्न अवस्थेत काळ कंठू लागला. रात्री राजा भर्तृहरि आपल्या सिंहासनाचा व आपल्या राजधानीचा त्याग करून जंगलात निघून गेला. मुनिच्या प्रमाणे आपला वेळ तपस्या करण्यात घालवून आपले जिवन जगू लागला.

संन्यास घेतल्या नंतर भर्तृहरिनी अनेक ग्रंथ लिहीले. त्यात "वैराग्य शतक" एक आहे. त्यात शंभर कविता आहेत. मनुष्य जिवनात उत्पन्न होणाऱ्या प्रलोभन, खोटेपणा, आकर्षण इत्यादीची ओळख त्यात दिली आहे. त्यांच्या दृष्टीने भ्रम दूर करण्यास हा ग्रंथ उपयोगी ठरलेला आहे.

आळशीपणाचा परिणाम

राधाबाईला दोन मुलगे होते. मोठा मुलगा मंगाराम खूप मेहनती कष्टाळू होता तर दुसरा मुलगा दयाराम खूप आळशी होता. मंगाराम दुसऱ्याच्या शेतात काम करून थोडे फार पैसे कमवित होता परंतु मंगाराम दिवसभर टवाळक्या करीत गावभर फिरत असे.

राधाबाईनी दयारामला खूप समजवण्याचा प्रयत्न केला की तू आळशीपणा सोडून दे, त्यांनी ऐकले नाही की ती चिडत असे. तिने विचार केला की, दोघा भावांना वेगवेगळे ठेवले तर आपल्यावर पडणारी जबाबदारी समजून दयाराम आळशीपणा सोडून काही काम शोधेल.

मोठ्या भावाला वेगळे झालेले पहाताच दयारामचा जीव गलबलून गेला. तो दिवसभर गांव हिंडत राहिला. संध्याकाळ होताच गावाच्या बाहेर एका देवळात येऊन पोहोचला व तिथेच पायरीवर झोपला.

अर्ध्यारात्री कसल्या तरी आवाजानी दयाराम दचकून जागा झाला. तेव्हां समोर एक देवी दिसली. तीने विचारले–"मुला, तू कोण आहेस? इथे काय कारणासाठी आला आहेस?"

दयारामनी देवीला नमस्कार केला व म्हणाला–"आई देवी, माझे नांव दयाराम आहे. मी जीवन जगण्याकरीता मार्ग शोधत आहे."

देवीला दयारामची दया आली. तिने विचारले–"सांग तू कोणत्या प्रकारचे काम करतोस? तुला मी असा वर देईन की त्या कामापासून तुला खूप फायदा होऊ शकले!"

"देवी, मी फक्त शेतीच करू शकतो." दयारामनी उत्तर दिले.

"चांगली गोष्ट आहे, मी पहाते तुला त्यापासुन फायदाच फायदा होईल. असे म्हणून देवी अदृश्य झाली.

एका आठवड्यानी गावच्या अधिकाऱ्यांना राजांनी असा निरोप धाडला की भूमिहीन मंगाराम व दयारामला गावच्या जंगला नजिकचीदोन-दोन एकर जागा द्यावी.

दयारामच्या वाट्याची जी जागा मिळाली होती. त्यांत झाडे-झुडपे व काटेच जास्त होते तर मंगारामची वाट्याची जमीन सपाट व साफ होती. दयारामला शेती करावयाची असेल तर त्याला प्रथम जमीन झाडे-झुडपे उपटून स्वच्छ करणे भाग होते. तेव्हां आळशी दयाराम आपला मोठा भाऊ मंगारामकडे येऊन म्हणाला–

"भाऊ, मी तुझ्यासारखी मेहनत करू शकत नाही तेव्हां तुझ्या वाट्याची जी जमीन आहे. त्यात काटे-झाडे झुडपे कमी आहेत. तर आपण आपल्या जमिनीची अदला-बदल केली तर?"

मंगारामला आपल्या छोट्या भावाची दया आली व त्यांनी आपल्या वाट्याची जमीन भावाला देऊन टाकलीं व त्याची जमीन आपण घेतली.

दयारामनी आपल्या जमिनीत हात सुद्धा घातला नव्हता. परंतु तेवढ्यात मंगारामनी खूप कष्ट घेऊन जमीनीची चांगली मशागत केली त्याच वेळेला एका वाळक्या झाडाच्या बुधांत मंगारामला दोन सोन्याचे तुकडे मिळाले.

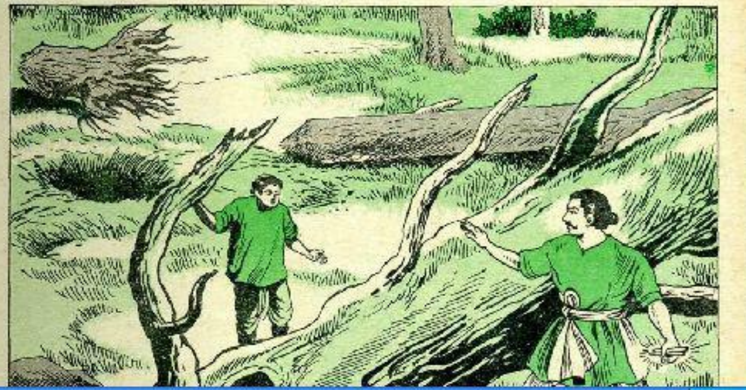
हि गोष्ट कळताच दयाराम आपले डोके बडवून घेऊ लागला. तेव्हां देवीनी सांगितलेली गोष्ट त्याच्या ध्यानात आली तो लगेच आपल्या मोठ्या भावापाशी गेला व ती सर्व गोष्ट सांगून तो ते सोन्याचे तुकडे मागू लागला. परंतु सर्व सोने तर सोडाच पण अर्धे सोने सुद्धा देण्याचा नकार मंगारामने दर्शविला.

ह्या गोष्टीनंतर चारच दिवस झाले नाही तो परत दयाराम मंगारामच्या जवळ आला व म्हणाला–" भाऊ, तू आपली जमीन पेरणी करता चांगली सकस करून ठेवली आहेस. तर मला परत एकदा तुझी जमीन देऊन कृपा कर. आपण आपली जमीन बदलून परत आपापली जमीन परत घेऊ."

आपल्या छोट्या भावावरच्या प्रेमामूळे मंगारामचे हृदय व्याकूळ झाले व त्यांनी जमिनी बदलण्याची तयारी दाखविली.

मंगारामने परत जमिनीतले काटेकुंटे झाडेझुडपे साफ केले व तो जमीन शेती करता नांगरू लागला. तेव्हां नांगराच्या फाळाला काहीतरी वस्तू लागल्याचा आवाज आला. त्याने तेथे खणून पाहिले तेव्हां जमीनीत पुरलेला सोन्याच्या नाण्यांनी भरलेला हंडा त्याच्या हाती लागला.

ही पण गोष्ट समजताच दयारामची अवस्था दयनीय झाली तो चक्करच येऊन पडला नंतर तो आपल्या नशिबाला दोष देत आपल्या भावाजवळ येऊन पोहोचला व त्यांनी सोन्याच्या नाण्याचा अर्धा हिस्सा

भावाकडे मागितला परंतु मंगारामनी देण्याचे नाकबूल केले.

दयारामचे मन अस्वस्थ झाले. दिवसभर गांवभर हिंडत राहिला व रात्री त्या ओसाड देवळापाशी येऊन पायरीवर झोपला. अर्ध्या रात्री पुन्हां परत देवीने येऊन दर्शन दिले. देवीने रागातच विचारले–"अरे मूर्ख आळश्या! तुला सुधारण्या करीता मी तुला दोनदा संधी दिली. परंतु तुझ्या आळशी-पणानी तू दोनदा ही तीला डावललेंस मी राजाच्या मनांत दयाभाव निर्माण करवून तुला जमीन देवविली व झाडाच्या बुध्यांत मीच सोन्याचे तुकडे तुला मिळावेत ह्या इच्छेने ठेवले. परंतु तू जमीन बदललीस मी जमीनीत सोन्यांचा नाण्यांनी भरलेला हंडा ठेवला तर परत तू तुझ्या भावाकडून जमिन बदलून घेतलीस व तुझ्या भावाला सर्व मिळाले. जेव्हां हा तुझा आळशीपणा दूर होईल तेव्हांच तू सुधारू शकशिल. फिरून मला तुझे तोंड कधी दाखवू नकोस असे रागानी म्हणत देवी अंर्तधान पावली.

देवीच्या कोपामुळे दयारामला आपली लाज वाटू लागली त्याच दिवसापासून त्यांने आपल्या जमीनीत भावाच्या बरोबरीने कामे करायला सुरवात केली. दयारामची सुधारणापाहून गावातील लोकांनी दयारामचे कौतुक केले. जेव्हां शेतात धान्य पिकूनवर आले तेव्हां मंगाराम आपला भाऊ दया-रामच्या घरी त्याला जाऊन घेऊन गेला आणि समजावले–"माझ्या राजा ह्या कार-णानी तू माझ्यावर नाराज होवू नको तुला सोन्यांच्या दोन तुकड्यातला व सोन्याच्या नाण्यांनी भरलेल्या हंड्यातेला अर्धा भाग दिला नाही. आता तुझा आळशी स्वभाव दूर झाला तुझ्या आळशी स्वभावाला पाहूनच आईनी व मी तुला वेगळे ठेवले. तेव्हां आता तुला माझ्यातला अर्धा हिस्सा देतो. परंतु आजपासून परत आपण दोघे मिळून मिसळून एकत्र राहू. आईला पण खूप आनंद होईल.

ही गोष्ट ऐकताच दयारामला अतिशय आनंद झाला व तो भावाबरोबर रहाण्यास तयार झाला.

योग्य शिक्षण

विदर्भचा राजा धर्मनंदनयांनी राज्यातील शाळांकरिता मुलांना चांगले शिक्षण मिळावे ह्या हेतूने काही शिक्षकांची नेमणूक करण्याचे ठरविले. परंतु चांगले शिक्षक मिळवणे कठिण होऊ लागले. तेव्हां मंत्री विद्याधरने ह्या समस्येचा सोपा उपाय शोधून काढला. आणि राजाला दरबारसभा घेण्यास सांगितले.

मंत्र्याने राजदरबारातील काही अधिकारी लोकांची सभा भरवली, त्यांने राजाची योजना अधिकाऱ्यांना सांगितली. "शाळेच्या ह्या कामांमुळे काही ठिकाणी बांधकाम सुरू करावे. ते काम पूर्ण होतांच आपल्याला सुचना मिळेल तरी पुढच्या महिन्याच्या पहिल्या तारखेला सरकारी खजिन्यातून आपला पगार घेवून जात जावा.

त्यानंतर दोन तीन महिने उलटून गेले. परंतु बांधकाम काही पूर्ण होऊ शकले नाही. परंतु शिक्षक पदावर असलेले लोक आपापले पगार नेत गेले परंतु ज्यांनी आपला पगार नेला नाही. त्यांना मंत्र्यानी बोलावणे धाडून कारण विचारले. तेव्हां त्या काही लोकांनी उत्तर दिले–"मंत्रीसाहेब आम्ही आजपर्यंत एकाही विद्यार्थ्याला शिकवले नाही. तरी अश्या परिस्थितीत आम्ही पगार घेतला तर न्यायाला अनुसरुन होईल कां?"

त्यावर मंत्र्याने राजापाशी जाऊन त्या लोकांचे विचार सांगितले व तेच योग्य शिक्षण देण्यास समर्थ आहेत असे सांगितले तेव्हां राजाने त्या लोकांची शिक्षकांचा जागेवर नेमवून केली.

अनसूयाने पति निधनानंतर, कांही इमानदार मजूरांकडून शेती करवून आपल्या दोन्ही मुलांचे पालनपोषण मोठे काळजीपूर्वक केले. जेव्हां तिची दोन्ही मुले शिकून मोठी झाली. तेव्हां अनसूयानी चांगली ठिकाणे पाहून आपल्या दोन्ही मुलांची लग्ने करुन दिली.

अनसूयाच्या दोन्हीं सुना श्रीमंत असल्यामुळे त्या माहेरुन किमती वस्त्रे दागीने व संसाराला लागणारे सामानसुमान सर्व सासरी घेऊन आल्या.

अनसूयाकडेही खूपसारी जमीन-जायदाद असल्यामुळे दिवसभर मजूरांकडून कामे करवून घेणे. शेतातील बैल-म्हशीची देखभाल करणे, घरातील कामे त्यामुळे दिवसभर सासूसुनांना विश्रांती घेणेही कठिण होऊन जाई. त्या दिवसभराच्या श्रमांनी थकून जावू लागल्या.

तशी अनसूया तब्बेतीनी खूप चांगली होती. आपल्या मुलांच्या लग्नाआधी सर्व कामकाज तीच स्वतःहा घरची सर्व कामे पाहून सुद्धा करत होती. परंतु दोन्ही सुना आल्यापासून घरातीलही सर्व कामे तिलाच पहायला लागत होती हेच तिला कठिण वाटत होते.

तेव्हां अनसूयांनी ऐका ठिकाणी बसून आराम करुन बसल्या ठिकाणीच खाणे-पिणे मागवून आराम व सुख भोगायचे असा मनाशी निश्चय केला. परंतु तिला असा विचार आला की, आजारी न पडता एकाच ठिकाणी बसून खाऊनपिऊन सुख भोगणे तीच्या सुनांना आवडणार नाही.

तेव्हां त्यावर खूप खूप विचार करुन अनसूयाने एक उपाय योजला. आणि ऐके दिवशी तिने खूप गडबडगोंधळ माजवून स्वतःहाला दिसत नसल्याचे व ऐकू येत नसल्याचे सांगितले.

मुले आपल्या आईची अशी परिस्थिती पाहून खूप घाबरून गेली व त्यांनी विचार केला की; अश्या परिस्थितीत आपल्या आईने पूर्ण विश्रांती घेतली पाहिजे व त्याकरीता त्यांनी एका वेगळ्या खोलीत आईचा पलंग टाकून दिला व तिला पलंगावरून खाली उतरण्यास मनाई केली.

आपल्या योजनेचा परिणाम चांगला झाल्याचे पाहून अनसूयाला खूप आनंद झाला. वेळच्यावेळी सुनां खाणेपिणे आणून देऊ लागल्या. व ती आनंदाने आराम करून आपला काळ कंठू लागली. परंतु अनसूयाच्या सूनाही काहीं कमी हुषार नव्हत्या त्यांनी थोड्याच दिवसांत आपल्या सासूची सोंग ओळखली. तश्या त्या सासूचा आदरच करीत परंतु सासूचे असे वागणे त्यानां आवडले नाही.

एक दिवस जेव्हां त्यांचे पती शेतात कामावर गेले तेव्हां दोघींनी घरात गोड-धोड बनवले. व सासूच्यासमोर येऊन त्या ते गपागप खाऊ लागल्या.

"सासूला काय दिसत नाही. आणि आपण तिला शिव्या दिल्या तरी तिला ऐकू येणार नाहीत. तर आज आपण लाडू बनवले, उद्या पेढा बर्फी तयार करून आनंदानी खाऊ असे म्हणत त्या आपल्या सासूला नांवें ठेवू लागल्या. परंतू अनसूया

आपला राग मनातल्या मनांत आवरून घरून विचार करू लागली–"काय माझे नशिब भाग्याचे की, मला अश्या सुनां मिळाया एकवेळ मिठाई मला दिली नाही तरी चालेल .परंतु आपल्या नवऱ्यांना न देता कश्या खादडासारख्या खात बसल्या आहेत असे म्हणून तिच्या तोंडातून पाणी गळू नये म्हणून ती काळजी घेऊ लागली.

अखेर एक दिवस अनसूयान निश्चय केला वं ती जोरजोरात ओरडू किचाळूं लागली–"मुले धावून आली तेव्हां तिने आपल्याला परत दिसू लागल्याचे सांगितले."

ती गोष्ट ऐकूनच मुलांना खूप आनंद झाला. आपल्या आईजवळ जाऊन मुलांनी विचारले–"आई, खरेंच तुला दिसू लागले कां ?"

"होय रे मुलांनो ! हायऽऽ काय सांगू मला ऐकूही येऊ लागले. असे म्हणत ती जोरजोरात ओरडू लागली.

एवढयात दोन्ही सुनां अनसूयाच्या जवळ जात म्हणाल्या–"अरे रे ! आम्ही किती नशिबवान आहोत कारण सर्व घरादाराची व्यवस्था पहाणारी तब्बेतीनी चांगल्या असणाऱ्या अश्या सासूला अचानक दृष्टीदोष व बहिरेपणा यावा ही आमच्यावर दुर्दैवाची गोष्ट होती, असे म्हणत त्यांनी आपल्या सासूचा हात धरुन तिला समजावले–"आई, आता आपण ही खोली व हा पलंग सोडून द्या. आणि लवकर स्वयंपाक घरात येऊन तांदूळातले खडे काढा कारण चुलीवर भाताकरीता ठेवलेले आधण उकळते आहे.

अनसूया गुपचुप उठून स्वयंपाक घरांत गेली, कारण तिच्या मनांत एवढाच संतोष होता की; आपल्याला सोडून मिठाई खाणाऱ्या सुनांचा खेळ आता यापुढे होणार नाही.

परंतु सुनांना खूप आनंद होत होता की तब्बेतीनी ठिकठाक असलेल्या सासुला ढोंग करताना पकडून कशी अद्दल घडवली.

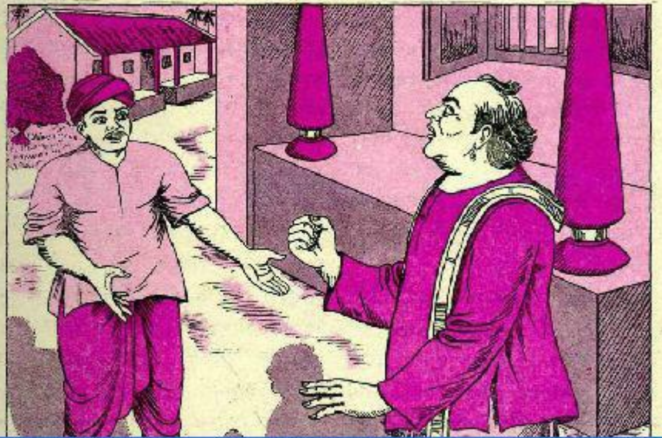
कंजूषाचे पाप

जगतराम नावाचा एक कंजूष अत्याचार व पाप करण्यास डगमगत नव्हता. काशीला जाऊन गंगेत स्नान केल्याने सर्व पापे नाहिशी होतात असे त्याने ऐकले होते. परंतु काशीला जाऊन गंगेत स्नान करून यायचे म्हणजे बराच खर्च होणार. तेव्हां जगतरामला ऐकिवात आले की माधवप्रसाद काशीला जाणार आहेत. तेव्हां त्याने माधवप्रसादला जावून विचारले–"माधव, मी ऐकले आहे की, तुम्ही काशीला जाणार आहांत तेव्हां काशीला जाऊन येऊन २०० रु. खर्च होणार. तर तुम्ही जातच आहात तर; मी केलेली पापे तुम्ही तुमच्या डोक्यावरुन नेत आहात असे समजा आणि तुमच्या पापांबरोबर माझीही पापे धुवून या तेव्हां याकरीता मी तुम्हांला शंभर रुपये देईन."

"चांगले काम आहे, देऊन टाका शंभर रुपये !" माधवनी जगतरामकडून पैसे घेतले.

एक दिवस जगतरामनी माधवला विचारले–"तुम्ही काशीला केव्हां जाणार आहांत ?"

माधवने झटक्यान उत्तर दिले–"मी काशीला जाणार नाही. आमच्या गावांतच एक तळे आहे त्यांतच डुबक्या मारून मी गंगास्नान झाले असे समजीन."

तपश्चर्येचे फळ

प्राचीन काळी राज्यवर्द्धन नावांच राजा राज्य करीत होता. जनतेंचे राजावर अतिशय प्रेम होते. राजासुद्धा प्रजेला आपल्या मुलांसमान मानत होता.

एक दिवस राजाला स्नान घालत असतांनाच राणीच्या डोळ्याला अश्रुधारा लागल्या ते पाहून राजाने राणीला रडण्याचे कारण विचारले राणी म्हणाली–"ह्याचे उत्तर मी काय देणार? आपले केस पांढरे होत चालले आहेत. आपले आयुष्य कमी कमी होऊ लागले आहे ते मला पहावत नाही असे म्हणून राणी आपले डोळे पुसू लागली.

ह्यावर राजा म्हणाला–"बस, ह्याकरीता कां. तू दुःख करते आहेस? म्हातारपण कोणाला चुकत नाही. आणि मरणसुद्धा सर्वांनाच असते. ही गोष्ट विधात्यांनी लिहून ठेवली आहे. ह्यापासून कोणीच वाचू शकत नाही. आज नाही तरी उद्या आपण सर्व मरणारच आहोत. ह्या करीता दुःख करणे योग्य नाही. असे सांगून राजाने राणीला समजावले.

परंतु राणीचे दुःख कमी झाले नाही. ती सर्व देवदिकांची प्रार्थना, पुजाअर्चा करु लागली की तीच्या पतीचे आयुष्य वाढावे आपल्या राणीला दुःखात पाहून राजाला काळजी वाटू लागली. हळूहळू राजाचे कामकाजात लक्ष लागेनासे झाले. तोपण विचार करू लागला.

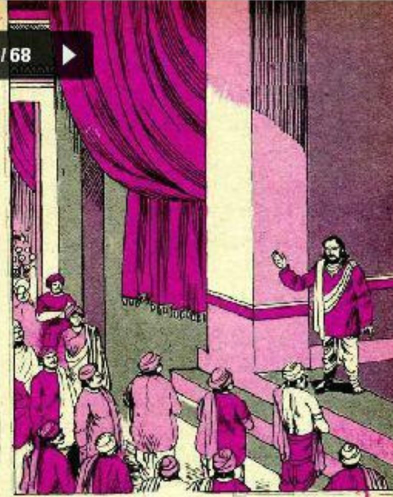
अश्या अवस्थेत मंत्री तश्या परिस्थितीचा विचार करू लागला की, काय उपाय शोधावा? त्याने असा विचार केला की; म्हातारपणामुळे व मानसिक स्वास्थ ठिक नसल्याने राजाचे लक्ष हळूहळू राज्यकारभारपासूनही दूर जात आहे तेव्हां राजानी आपला राज्यकारभार दुसऱ्यावर सोपवावा. राजाचा मोठा मुलगा कारभार सांभाळायला तयार होताच तेव्हां ही सर्व गोष्ट मंत्र्यानी राजाच्या कानावर घातली.

राजाने पण आपल्या मुलाचा राज्याभिषेक करून आपण तपश्चर्या करायला जंगलात निघून जावे असे ठरवले. दुसऱ्याच दिवशी पुरोहिताना बोलावून राजाने मुहूर्त काढायला सांगितले, परंतु जनता गप्प राहू शकली नाही राजाजवळ जाऊन म्हणाली :–

"महाराज, आजपर्यंत आपण आम्हांला मुलांप्रमाणे मानलेत आणि आम्हांलाच सोडून जात आहात हे ऐकूनच आम्हांला खूप दुःख झाले. तरी आपण इथेच रहावे. आमचे म्हणणे ऐकले नाहीत तर आम्हीपण आपणांबरोबर येऊ.

तेव्हां ह्याचे उत्तर म्हणून राजा म्हणाला–"प्रत्येक मनुष्यप्राण्याला स्वतःह्याच्या जन्माबरोबर मृत्यु घेऊनच जन्मावे लागते. तेव्हां मी जरी जंगलात गेलो नाही. तरी मृत्यु मला येणारच. तरी माझ्या वृद्धापकाळी मी तपश्चर्याकरुन माझा वेळ घालवावा म्हणतो. तरी तुम्ही भिऊ नका तुमच्या करीता मी दुसऱ्या राजाची नेमणूक करुन जात आहे.

तरीपण लोक गप्प राहिले नाहीत. त्यांचातील काही प्रमुख व्यक्ति तीर्थक्षेत्रात

जाऊन राजाच्या आयुष्यवृद्धी करीता तपाचरण करू लागले. अश्या तऱ्हेने कित्येक लोकांनी कित्येक महिने तपश्चर्या केली. तेव्हां एका गंधर्वानी त्यांना दर्शन दिले व सांगितले–"तुम्ही सर्वजण कामरूप पर्वतावर जाऊन तेथील सूर्यभगवानाची आपल्या राजाच्या आयुर्वृद्धीकरीता तपश्चर्या करा. ते तुमची इच्छा सफळ करतील."

ह्यावर सर्वजण आनंदीत झाले. व कामरूप पर्वतावर जाऊन तपश्चर्या करू लागले. कांही दिवसांनी सूर्यनारायणानी प्रत्यक्ष दर्शन देऊन त्यानां सांगितले–"तुम्हां लोकांच्या इच्छेप्रमाणे तुमचा राजा राज्य-

वर्द्धन एक हजार वर्षापर्यंत जगेल. असा मी तुम्हांला आशिवाद देतो.

सर्व जनतेला आनंद झाला. की त्यांची तपश्चर्या पूर्ण झाली त्याचे चांगले फळ मिळाले त्यांनी ती बातमी राजाला सांगितली परंतु ती गोष्ट ऐकून राजाला आनंद झाला नाही. ते पाहून राणी राजाला म्हणाली–"महाराज, प्रजेनी आपल्यावर भक्ति व श्रद्धा ठेवून आपल्या करीता सूर्यनारायणाकडून वर प्राप्ती मिळवीली तरी आपण काळजीत कां आहात ?"

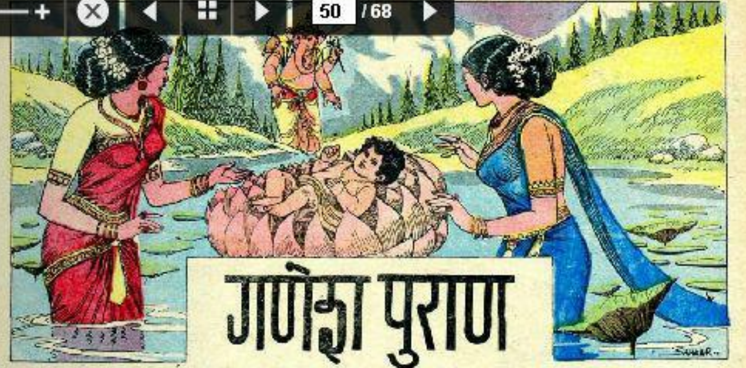
राजाने सांगितले तुझे म्हणणे बरोबर आहे. माझ्याकरीता प्रजेनी कष्ट हाल सोसून वरप्राप्ती संपादन केली. हि छानच गोष्ट आहे. मी हजारवर्षे जिवंत राहीन परंतु माझ्यावर विश्वास, भक्ति, प्रेम करणारी जनता हजारवर्षे जिवंत रहाणार नाही, तेव्हां मी जिवंत राहून प्रजा जिवंत रहाणार नाही तर मला आनंद कसा वाटेल तेव्हां मी ही प्रजा हजारवर्षे जिवंत रहावी म्हणून तपश्चर्या करायला जातो व प्रजेकरिता वरदान प्राप्त करुनच परत येतो. असे म्हणुन राजा पर्वतावर जाऊन तपश्चर्या करु लागला.

एक, दोन वर्षे लोटली राज्यकारभार थांबला. परंतु सर्व जनता खरेपणानी चालणारी असल्यामुळे राज्यांत अराजकता पसरली नाही जनता रोज राजाच्या दर्शनाकरीता कामरूप पर्वताकडे जाऊ लागली. व रोज राजाची तपश्चर्या केव्हां फलारुपात येते ते पाहू लागली.

शेवटी सूर्यनारायणानी राज्यवर्द्धनच्या तपश्चर्येला पावून प्रसन्न होऊन दर्शन देऊन विचारले–"तुझी तपश्चर्या पूर्ण झाली. राजा तुझ्या म्हणण्याप्रमाणे तू जोपर्यंत जिवंत रहाशिल तोपर्यंत तुझी प्रजा जिवंत राहील. असा आशिर्वाद देऊन सूर्यनारायण अंतर्धान पावले.

सूर्यभगवानांच्या अनुग्रहामुळे राज्यवर्द्धन व त्याची प्रजा एक हजार वर्षापर्यंत जिवंत राहिली. आनंदानी सुखांनी राहिली. राज्यामध्ये एक प्रकारचा उत्साह निर्माण झाला

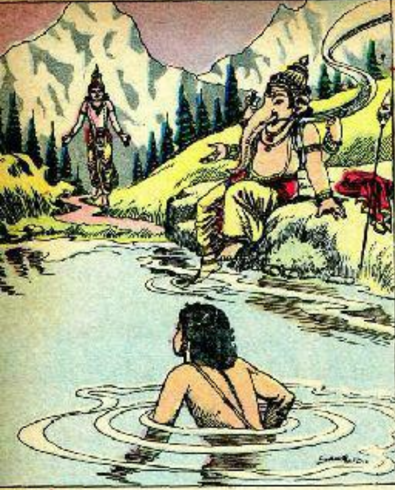

एकदा लक्ष्मी मानस सरोवरात स्नान करत असतांना पार्वतीने विष्णूचे रूप धारण केले व ती लक्ष्मीजवळ आली. अत्यंत मनोहर दिसणाऱ्या सुंदर विष्णुला पाहून तीचे देहभान हरपले. आणि विष्णुरूपी पार्वती सुद्धां लक्ष्मीचे अतिसुंदर रूप पाहून मुग्ध झाली. दोघांनी एकमेकांना अतिप्रेमाने पाहिले. त्यांच्या दोघांच्या त्या मिलन दृष्टीतून त्या सरोवरात एक सुवर्ण कमल उगवले. त्यातून एक आश्चर्यचकित करुन टाकणारी एक बालिका उत्पन्न झाली. लक्ष्मीने नारायणाच्या जवळ जाऊन त्याला प्रेमाने मिठी मारली. तेव्हां पार्वतीला खूप हसू आले ती म्हणाली–"मी नारायण नाही. मी पार्वती आहे. असे म्हणून तिने आपले प्रत्यक्ष रूप धारण केले."

लक्ष्मी खेदाने म्हणाली–"तू सुद्धा आपल्या भावाला शोभणारीच झालीस."

पार्वती म्हणाली–"एकदा विष्णुनी मोहीनीचे रूप धारण करून शंकराला मायाजालात फसवले होते. त्याची परतफेड मी अशी केली. समजले."

त्यानंतर त्या सूवर्ण कमलातून आलेल्या बालिकेकडे पाहून लक्ष्मी व पार्वती अत्यानंदित झाल्या. अत्यंत वात्सल्यप्रेमानी दोघींनी त्या बालिकेला हातात उचलून घेतले. तेव्हां गणपतीने प्रवेश केला व म्हणाला–"मातांनो आपणा दोघांच्या अंशांनी प्रकट झालेल्या हिचे पार्वतीच्या

कडून 'जया' व लक्ष्मीच्या कडून 'श्री' नी नामकरण करून तिचे नाव 'जयश्री' असे प्रसिद्ध व्हावे. तीचा वर सुद्धां असाच शिव व केशव यांच्या अंशाचाच जन्माला आला आहे. तेव्हां त्यानी कमळातल्या बालीकेला कावेरी नदीत सोडून यायला वायुदेवाला सांगितले. तेव्हां वायुदेवांनी जयश्रीला कावेरी नदीत सोडून दिले.

दक्षिणेत राज्य करणारा राजा त्याने त्या मुलीला आपल्या राजवाड्यात आणले व तिचा नामकरण उत्सव केला. तेव्हां आकाशवाणी झाली–"की तिचे नाव जयश्री ठेवण्यांत यावे." तसे सर्वांनी ऐकले. जयश्री राजकुमारी बनून राजवाड्यात लहानाची मोठी होवू लागली व तिन्हीं लोकांत अत्यंत रूपवती व साहसी म्हणून ओळखू लागली.

जयश्रीला महालात वेळ घालवण्यापेक्षा जंगलातले सृष्टी सौंदर्य पहायला आवडत असे व हिंडायफिरायला आवडत असे.

शिव आणि केशव ह्यांच्या अंशानी झालेला एक किशोर एक दिवस गणपती व कार्तिकस्वामीना भेटायला कैलास पर्वतावर गेला. तेव्हां दोघेजण प्रेमानी गप्पा मारत असतांना दिसले–मानस सरोवरांत लक्ष्मी व पार्वती याच्यांतून निर्माण झालेली व किशोर याला अनुरूप होणारी पत्नी निर्माण झाली आहे. आणि असे म्हणून गप्प राहिले.

तेव्हां त्या तरुणाला खूप आश्चर्य वाटले. त्यांनी आपल्या मनावर ताबा ठेवून थोडे दिवस तेथेच वास्तव्य केले. परंतु जेव्हां तो तेथून परत निघाला. तेव्हां गणपतीने सांगितले–"हे तरुण किशोरा. आमच्या दोघांपेक्षा तु वयांनी वडिल आहेस. तेव्हां आपण असे ब्रह्मचारी राहणे चांगले वाटत नाही. तेव्हां लवकरच आपण विवाह करावा.

त्यानंतर गणपती व कार्तिकस्वामीनी त्यांचा आदरपूर्वक आभार मानून निरोप दिला.

एकदा स्वामी सिंहावर आरूढ होऊन मजेने जंगलात हिंडत फिरत होते. तोच त्यांना थांबवण्याकरीता म्हणून कोणी तरी बाण सोडले व त्यांच्या पासून जवळच ते जमिनीत घूसले. स्वामीनी बाण जेथून आले त्या दिशेकडे पाहिले परंतु दुसऱ्या क्षणीच त्यांचा राग नाहिसा झाला. धनुष्य-बाण हातात धरून मोठ्या दिमाखाने उभी असलेली हसरी जयश्री त्यांना दिसली. तिची दृष्टी त्यांच्या दृष्टीत विलीन झाली व स्वामी अदृष्य झाले.

गणपतीने जयश्रीला स्वप्नात येऊन सांगितले होते तेव्हां पासून ती त्याच्याच शोधांत जंगलात फिरत होती. नारदाच्या आदेशानुसार राजानी जयश्रीचे स्वयंवर मांडले. राजाच्या रूपाने इन्द्र व देवदेवता वेगळे वेगळे वेष करून विवाह स्थळी आले होते. परंतु स्वामीने साधारण भिल्लाच्या रूपानी एक तीर कमान धारण करून बरोबर एक काळे कुत्रे घेऊन प्रवेश केला.

राजांनी त्याचा भिल्ल कुमार व त्याच्या कुत्र्याची चेष्टा केली व आपल्या बरोबर बसण्यास त्याला जागा दिली नाही. तेव्हां स्वामींनी सिंहाचा जबडा पकडण्यासारखे कुत्र्याचे तोंड धरले व ते पाठीवर चढून बसले. दुसऱ्या क्षणीच त्या कुत्र्याचे सिंहात रूपांतर झाले. तेव्हां जयश्रीने स्वामीनां ओळखले व तीने वरमाला त्याच्या गळयात घातली. स्वामीनी जयश्रीला सिंहावर

बसवले. तेव्हां इतर सर्व राजे देवता नाराज होऊन स्वामीच्यावर तुटून पडले. परंतु त्यांना सर्वांना त्यानीं थोपवून धरले.

स्वामीच्या बाणाच्या प्रहारानी सर्वजण घाबरून इकडे तिकडे सैरावैरा पळू लागले. त्यांनी दिव्य अस्त्राचा प्रहार करण्यास सुरवात केली. त्याच्यापुढे कोणाचा टिकाव लागणे शक्य झाले नाही. इन्द्राचे वज्रायुध कुचकामी निघाले. तेव्हां त्यांनी आपले रूप धारण केले. पण सर्व देवदेवतां हात जोडून त्यांना शरण आले. सर्वांनी क्षमा मागितली.

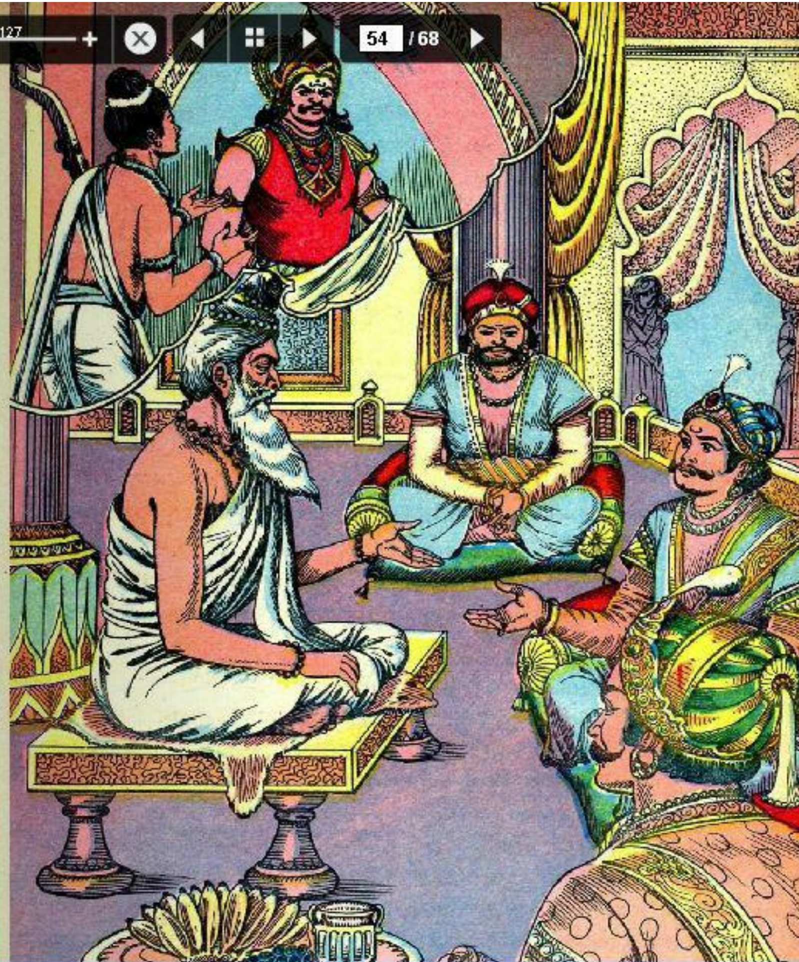
अश्या तऱ्हेने स्वामी व जयश्रीचा लग्न समारंभ सर्व देवदेवतांच्या समवेत वैभवात थाटात झाला व स्वामी जयश्रीसह आपल्या निवासस्थानी परत जाण्यास निघाले.

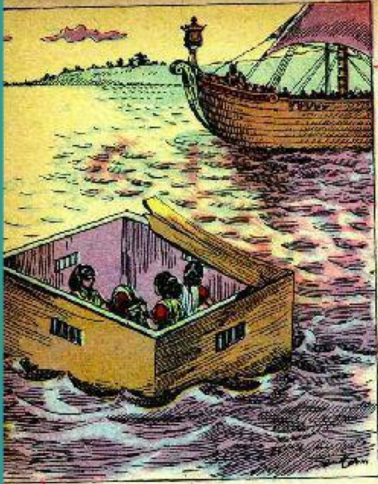
त्रेतायुगात आर्यावर्तमध्ये कोसल, केकय व वसुमित्र नावाचे राजे आपैसांत खूप मैत्रीने रहात होते. त्यांना प्रत्येकांना कोसलला कौसल्या, केकयला कैकयी व वसुमित्रला सुमित्रा नावाच्या कन्या होत्या. तिन्ही राजांच्या मनात एकाच वेळी एकच विचार निर्माण झाला की; अयोध्याचा राजा दशरथ ह्याच्या बरोबर आपल्या मुलींचा विवाह करून द्यावा. दशरथानी त्यांच्या विचारांना संमती दिली.

तिन्ही राजांनी जैमिनी मुनिच्या करवी लग्नाचा मुहूर्त काढला जैमिनी मुनिनी सांगितले–"मी जो लग्नाचा मुहूर्त निश्चित केला आहे, तो असा; गणपतीला साक्षी बनवून ह्या मुलींचा विवाह दशरथ राजा बरोबर लावून द्यावा. परंतू लग्नाच्या आधी ह्या मुलींना राक्षसांपासून भय आहे. तिघींना काळजीपूर्वक सांभाळले पाहिजे.

तेव्हां राजानीं त्या तिघी मुलीनां एका जड पेटीत सुरक्षीत समजून ठेवले.

तिकडे नारदमुनिनी रावणासुराकडे जाऊन सांगितले–"अरे लंकेश्वरा, तिकडे दशरथ राजाचा विवाह होणार आहे आणि दशरथाचा होणारा मुलगा तुझा नाश करेल.

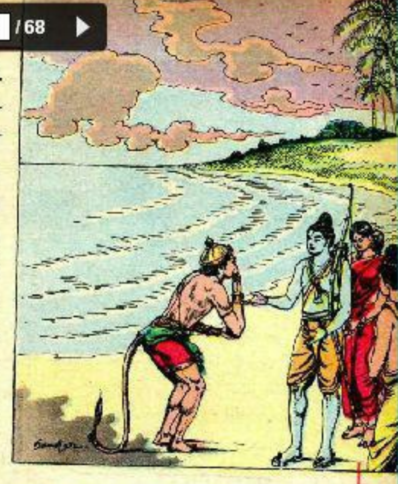

त्यावर रावणांनी राजकुमारींना पळवून आणण्यासाठी महोदर नावांच्या बलवान राक्षसाला पाठवले. महोदरनी त्या तिन मुली एका जड पेटीत सुरक्षित ठेवल्या असल्याचा पत्ता काढला व त्याने ती पेटीच उचलली. तो जेव्हां आकाशमार्गानी जात होता तेव्हां समुद्रावरून लंकेकडे जात असता अचानक त्याच्या पोटात असह्य कळा येऊ लागल्या त्यावेदनेनी त्याच्या हातून पेटी समुद्रात पडली व समुद्राच्या लाटांवरून पेटी वेडीवांकडी होऊन वाहू लागली.

त्याच वेळी दशरथ राजा एका मोठ्या नावेत बसून नगरात परत चालले होते. त्यांना त्यांच्या प्रवासात विलंब होणार म्हणून ते त्या गोष्टींचा विचार करत बसले. मुहूर्त ठरवलेल्या वेळात ते नगरात पोहोचू शकणार नाहीत. असा विचार करीत त्यांनी समुद्रात दूरवर पाहिले. तेव्हां नावेच्या जवळूनच एक वजनदार पेटी वहात येत असल्याचे दिसले. तेवढ्यात त्या पेटीचा धक्का बोटीला लागला व त्या पेटीचे झाकण उघडले गेले व पेटीतील तीन राजकुमारी त्यांच्या दृष्टीस पडल्या. त्यांनी दोरीची शिडी करून त्यांना बोटीत चढवून घेतले. तेव्हां दशरथाला कळले की; तो ज्या तिन मुलींशी लग्न करणार आहे त्याच ह्याच तिन मुली आहेत आणि जैमिनि मुनिनी सुद्धा लग्नाचा तोच मुहूर्त नक्की केला होता. तेव्हां गणपतीने प्रत्यक्ष दर्शन देऊन त्या मुलींचा विवाह दशरथ राजाबरोबर लावून दिला व गणपती अदृष्य झाला. दशरथराजा आपल्या तिन राण्यांसह आपल्या नगरात परत निघाला.

ह्या घटनेनंतर बऱ्याच दिवसांनी दशरथाला चार मुलगे झाले. त्याचा मोठा मुलगा जो श्रीरामचंद्र कैकयीच्या हट्टामुळे सीता व लक्ष्मणासहित चौदा वर्षे वनवासास गेला. रावणानी सीतेला पळवून लंकेत नेवून ठेवले व रामानी हनुमान, सुग्रीव व इतर वानरसेनेसह लंकेवर चाल करून रावणाचा नाश केला व सीतेला पुष्पक विमानात बसवून परत आणले. तेव्हां सेतु जेथे बांधला त्याच्या समुद्रकिनाऱ्यावर रामचंद्रानी शंकराची पुजा करून अयोध्याला परतण्याचा विचार केला.

शिवलिंगाची प्रतिष्ठापना करण्याकरिता रामचंद्रानी हनुमानाला कैलासला पाठवले हनुमान वायुवेगाने कैलासाला पोहोचले येथील सर्वांत मोठ्या लिंगाला पाहून त्यांनी ते उचलण्या करिता हात लावला. परंतु कितीही प्रयत्न केला तरी लिंग जागचे हलले नाही. तेव्हां त्यांनी लहान लिंग उचलण्याचा प्रयत्न केला. परंतु छोटे लिंग सुद्धा हलू शकले नाही.

तिकडे वेळ निघून चालली होती. हनुमान आपल्या असमर्थतेवर दुःखी होवू लागला. तेव्हां एक लहान मुलगा तेथे आला. त्यांने विचारले–"हे महाशया, तू कोण आहेस? दिसायला तर हनुमानासारखाच दिसतो आहेस पण तू हनुमान नाही आहेस!

"मी हनुमानच आहे. रामचंद्रानी मला एक शिवलिंग आणण्याकरिता इकडे पाठवले आहे. परंतु तू कोण आहेस?"

कोणीही लिंगे उचलून घेऊन जावू नयेत म्हणून मला त्या लिंगाच्या देखरेखीकरता इथे बसवले आहे. परंतु मी असे ऐकले आहे की; हनुमान शंकराचाच अवतार आहे आणि तोच पंचमुखी आंजनय आहे. पण तुमची पांच तोंडे कुठे आहेत?

तेव्हां हनुमानानी गरुड, वराह, सिंह आणि अश्व यांची तोंडे जोडून पंचमुखी आंजनेयाचे रूप धारण केले आणि आकाशापर्यंत जाऊन पोहोचेल अशा आवाजात हसून त्या मुलाला म्हणाला–"गजानना आता माझी वेळ संपली आता पंचतोंडी रूप तुम्हांला धारण करावे लागेल." तेव्हां गजाननानी आपले विश्वरूप दर्शन दिले. त्या पंचमुखी गजाननाला नमस्कार करून हनुमान म्हणाला–"महानुभाव, जेव्हां तुम्ही लहान बालकाचे रूप घेऊन माझ्याकडे निघालात तेव्हांच मी आपल्याला ओळखले. शिव-

लिंगाना आपण हलू दिले नाहित. तेव्हां कृपा करून मला एक शिवलिंग अर्पण करा.

त्यावर गणपती म्हणाला–"हनुमाना तुझ्या पंचमुखी दर्शना करिताच मी हे सर्व नाटक रचले होते. तू शिवाच्या अंशानीच निर्माण झाला आहेस. तेव्हां तुला अडवणारा मी कोण? परंतु तू माझ्याजवळ मागितले आहेस म्हणून मी तुला देतो. तुझ्याकरिता अतिविशेष असे लिंग मी आधी पासूनच निवडून ठेवले आहे. ते तू घेऊन जा." असे म्हणतच त्यांनी हनुमानाच्या ओंजळीत एक ज्योतिर्लिंग ठेवून दिले.

हनुमान लिंगाला सांभाळून धरत उडत निघाला. तोपर्यंत वेळ निघून गेली होती. तिकडे वेळेच्या आधीच सीता देवीने एक वाळूचे शिवलिंग तयार केले व रामचंद्र पाण्याचा अभिषेक करून त्याची पूजा करावयास लागले तेवढयात हनुमानानी लिंगासह प्रवेश केला. ते पाहून हनुमानानी आपल्या शेपटीने गुंडाळून त्या लिंगाचा नाश करण्यास आरंभ केला. परंतु वाळूचे लिंग जसेच्या तसेच राहिले. तेव्हां रामचंद्रानी हनुमानाला शांत करून सांगितले–"हनुमाना, बुद्धिमान लोक सुद्धा जेव्हां तेव्हां विसरून जातात. तू तर सर्व जाणकार आहेस तेव्हां वाळूचेच असले म्हणून काय झाले शिवलिंगच आहे ना. आणि ते तर शिवाचा अंशच आहे. शंकराबरोबर गमंत करायला खेळायला कोणाला आवडेल. तरी अजुन कांहि बिघडले नाही तू जे लिंग घेऊन आला आहेस. त्याचेच वाळूचे रूपांतर करून त्याची प्रतिष्ठापना करून पूजा करुया चालेल नां."

हनुमानानी जे आपल्याबरोबर लिंग आणले होते. ते रामचंद्राच्या हातात देऊन स्वतःहाचे कान पकडले व वाळूच्या लिंगाला भक्तिपूर्वक हात जोडून नमस्कार केला.

रामचंद्रानी हनुमानानी आणलेल्या लिंगाची प्रतिष्ठापना केली व सीतेसह विधीपूर्वक त्यांची पूजा केली. तेव्हां ते सर्वजण पुष्पक विमानात बसून अयोध्या नगराला निघाले.

गंधर्व राजकुमारी

[२]

हसनला बेशुद्ध झालेले पहाताच तो वृद्ध माणूस जोरजोरात आनंदाने किंचाळू लागला. "अरे लबाडा, आता तू माझ्या हातातून कसा सुटून जाशिल आता तुला वाचवणार कोणी नाही." असे म्हणतच तो वृद्ध माणूस उठून उभा राहिला व हसनचे पाय छातीशी दुमडून त्यांचे मुटकुळे बांधून, तेथीलच एक पेटी रिकामी करून त्यात त्या दुष्ट म्हाताऱ्याने हसनला बंद करून टाकले. घरांतील सर्व धन-दौलत संपत्ती उचलून घेतली, बाहेर जाऊन एका नोकराला पैसे ठरवून घेऊन आला. त्याच्या डोक्यावर ती पेटी देऊन त्याला ती सरळ किनाऱ्याजवळ घेऊन चलण्यास सांगितले. समुद्रकिनाऱ्यावर एक बोट नुकतीच निघण्याच्या तयारीत होती. नावाड्याने त्याला त्याच्या पेटीसह बोटीत चढवून घेतले व बोट चालू लागली.

थोड्या वेळानंतर हसनच्या आईने घरी येऊन पाहीले तो हसन घरात नाही. आदल्या दिवशी हसनने सोने विकून जे पैसे आणले होते तेही नाहिसे झालेले व पेटीत जे कपडे ठेवलेले होते तेही अस्ताव्यस्त घरभर पसरलेले.

बाहेरचे दारही उघडेच होते. ती आपले डोके बडवून घेत, कपडे फाडत जोरजोरात ओरडू लागली–"मी ज्या गोष्टीसाठी भीत होते शेवटी तेच झाले आता मी माझ्या मुलाचे तोंड पाहू शकणार नाही." असे म्हणत रडू लागली. त्यानंतर तिने आपल्या घरांतच मुलांच्या नावांनी एक कबर बांधली व दिवसरात्र तिथे बसून त्याचे रक्षण करत रडत दिवस घालवू लागली.

हसनवर जादूटोणा करून बरोबर घेऊन जाणारा म्हातारा फारसचा भयंकर मांत्रिक

होता. त्याचे नाव बेहराम होते. त्यांनी आपल्या जादूच्या प्रयोगाकरीता कित्येक मुसलमान तरूणांचे बळी दिले होते. ह्यावेळेस हसन त्याच्या हातात सांपडला.

समुद्रप्रवास संपेपर्यंत हसनला पेटीतच नशा आणणारे काही पदार्थ खाण्यात मिसळून बेहराम देत राहिला. काही दिवसानंतर जहाज दुसऱ्या किनाऱ्याला येऊन पोहोचले. बेहराम पेटीसकट किनाऱ्यावर उतरला ती बोट परत निघून गेली. म्हाताऱ्यांनी पेटीचे झांकण उघडून हसनला बाहेर काढले त्याचे हातपाय मोकळे केले व त्याला शुद्धीवर आणण्याकरिता त्यांच्या नाकाजवळ एक वस्तु हुंगायला दिली.

थोड्यावेळानीं हसनने डोळे उघडले त्याला समजले की; तो एका समुद्रकिनाऱ्यावर आहे. नंतर असेही कळून आले की, तो त्याचा देश नाही. त्या समुद्रकिनाऱ्यावरच्या रेतीत लाल, हिरवे, पांढरे व काळे खडे होते. तेव्हां तो आश्चर्यचकित होवून इकडेतिकडे पहात उभा राहिला. त्याला पाठीमागे एका उंच खडकावर एक म्हातारा बसलेला दिसला. तावडतोब हसननी ओळखले, त्या म्हाताऱ्याने आपल्याला फसवून पळवून आणले आहे. आपल्याला आईने सांगितलेल्या गोष्टी तंतोतंत खऱ्या आहेत. हसननी म्हाताऱ्याजवळ जावून विचारले–"बाबा, हा काय प्रकार आहे? तुम्ही आमच्या घरचे अन्न खाल्ले आहेत!"

म्हातारा खळखळून हसत म्हणाला–"मुला, अग्निची पूजा करणाऱ्या बेहरामला कोणाच्या घरचे अन्न खाल्ले किंवा नाही, ह्याच्याशी काहींही संबंध रहात नाही. तुझ्यासारख्या नऊशे नव्याण्णव तरुण मुसलमानांचे मी आतापर्यंत बळी दिले आहेत, तू हजारावा बळी आहेस. तेव्हां माझ्या तांवडीतून आता तुझी सुटका नाही! तरी तू तुझ्या देवाला स्मरायचे सोडून माझ्या अग्निची पूजा कर."

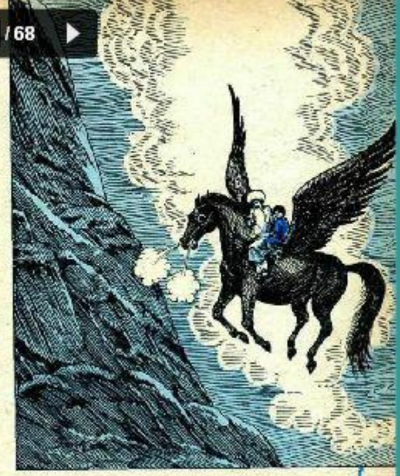
हे सर्व ऐकताच हसन नाराज झाला आणि जोरजोरात ओरडून म्हणाला–"अरे दुष्टा म्हाताऱ्या, तू हे काय सांगतो आहेस?"

दुसऱ्या क्षणी बेहराम नरमाईने म्हणाला–"मुला, मी फक्त तुला समजावण्याकरिता सांगितले. शाबास! तू माझ्या परिक्षेत यशस्वी झालास! माझी मंत्रविद्या शिकविण्याच्या योजनेनी मी तुला ह्या एकांत स्थळी घेवून आलो. तो बघ, दूरवर एक डोंगर दिसतो आहे ना? आपल्याला ज्या औषधी वनस्पती पाहिजेत त्या सर्व ह्या डोंगरावर मिळतात. आता आपल्याला त्या पहाडावर जावयाचे आहे."

म्हाताऱ्याच्या तोंडून असे शब्द ऐकताच हसनची शंका थोडी दूर झाली. त्यांनी विचारले–"तो डोंगर भिंतीसारखा सरळ आहे आपण त्यावर चढून जावू शकू?"

"आपल्याला त्याच्यावर चढून जायची जरूर नाही. आपण पक्ष्यासारखे उडत जावून त्या डोंगरावर उतरू" असे म्हणतच बेहरामनी आपल्या खांद्यावरच्या फडक्यातून एक तांब्याचे ढोलके काढले. त्या तांब्याच्या ढोलक्यावर एका कोंबडीच्या कातड्याचा तुकडा चिकटवला होता. त्या कातड्यावर काही बीजाक्षर लिहीली होती.

बेहरामनी आपल्या बोटांनी जेव्हां ढोलके वाजवले, तेव्हां दूरवर धूळीचा लोट उडाला आणि पाठोपाठ एक काळ्या-

कभिन्न पंखाचा घोडा समोर उभा राहिला. त्याच्या नाकांतून ज्वाळा बाहेर पडत होत्या. बेहराम त्या घोड्यावर जावून बसला व हसनला हात देवून आपल्या पाठीमागे बसवले. त्या क्षणीच घोड्याने आपले पंख फडफडवले व वेगाने आकाशात उडाला, डोळ्याची पापणी लवते ना लवते तोच तो डोंगरावर जावून उतरला. बेहराम व हसन त्या घोड्यावरून खाली उतरल्या बरोबर तो घोडा अदृश्य झाला.

हसनच्या मनांत पुन्हा शंका निर्माण झाली. त्यानी चौफेर दृष्टी फिरवून पाहिले परंतु त्याला औषधी वनस्पतीपैकी काहीही झाडे झुडपे दिसली नाहीत. बेहराम हसून

म्हणाला–"आता तुला कोणीही वाचवू शकत नाही. इथून तुझी आता सुटका नाही."

हसनला भयंकर राग आला. त्यानी ओरडून सांगितले–"अरे, नीच म्हातान्या, मला माझ्या परमेश्वराचा पाठींबा आहे. माझ्या ईश्वराच्या मदतीने मी तुझे हालहाल करतो?" असे म्हणतच हसनने एका हातांनी म्हाताऱ्याच्या हातातले तांब्याचे ढोलके हिसकावून दुसऱ्या हातानी बळ एकवटून म्हाताऱ्याला खाली दरीत ढकलून दिले. बेहराम हवेत उंच उडाला व किंकाळ्या फोडून खालील दगडावर पडला. त्याच्या शरिराच्या ठिकऱ्या उडाल्या. अशा तऱ्हेने हसनने स्वतःहाला मरणाच्या दाढेतून वाचविले. त्याने ढोलके उलट-सुलट करून पाहिले. त्याला त्याचा उपयोग कशा तऱ्हेने करायचा माहीत नव्हते. त्यांनी चौफेर पाहून हातातले ढोलके कमरेला बांधले.

तो ज्या पहाडाच्या शिखरावर होता. आता तोच पहाड एका समतल प्रदेशांसारखा दिसू लागला. त्यावर झाडे झुडपे वगैरे नव्हती तो सर्व एकसारखा खडकाळ प्रदेश दिसत होता. दूरवर ज्वाला येते होत्या. तो त्या बाजूला निघाला. कारण ज्वाला आहेत म्हणजे तेथे माणसेसुद्धा असू शकतील नाहीतर आग कशी येईल.

जेव्हां तो त्या आगीपाशी पोहोचला तेव्हां त्या आगीचे रूपांतर एका विशाल महालात झाले. त्या महालात चार प्रचंड मोठे खांब होते. त्यावर एक उंच गोल घुमट होता. त्या महालाच्या खांबांना, भितीना व घुमटाला सोन्याचा मुलामा दिला होता. सूर्याच्या प्रकाशात तो महाल झगमगत होता. हा चमत्कार पाहून हसनला भ्रम पडला की ह्यापण एक प्रकारच्या ज्वालाच आहेत.

परंतु हसन शारिरिक व मानसिक श्रमानी दमला होता. तो विचार करू लागला– "हा महाल मनुष्यवस्ती करीता नाही. यात कोणी यक्ष किंवा गंधर्व रहात असावेत असे असले तरी इथे कोणीतरी द्वारपाल रहात असावा तरी प्रथम त्याच्याकडे जावून तहान खूप लागली आहे तेव्हां पाणी मागून प्यावे मग महालातल्या कुठल्यातरी कोपऱ्यात विश्रांती घ्यावी" असे म्हणत तो तेथील हिरव्या दगडांनी बांधलेल्या दारांतून महालात आला.

हसन दोन चार पावले चालला नसेल तोच त्याला दोन तरुणी एका संगमरवरी चौथऱ्यावर बसून बुद्धिबळ खेळत असलेल्या दिसल्या. परंतु त्या तरुणींनी हसनला पाहिले नाही. थोडा वेळ गेल्यानंतर लहान तरुणीने आपल्याजवळ उभ्या असलेल्या युवकाला पाहून मोठ्या तरुणीला म्हटले–"ताई, कोणी तरुण युवक आला आहे. दुष्ट बेहराम दरवर्षी एका तरुणाला ह्या डोंगरावर आणतो. बहुतेक ह्या तरुणाला सुद्धा तोच घेवून आला असावा. तसे असेल तर हा तरुण त्या मांत्रिकाच्या हातून सुटून येणे कसे शक्य होईल. ही तर खरीच आश्चर्याचीच गोष्ट आहे ना?"

हसन त्या तरुणीच्या पाया पडून म्हणाला–"ताई, मी एक असा अभागी आहे." असे म्हणत तो अश्रू ढाळू लागला. त्याच्या त्या केविलवाण्या परिस्थितीकडे पाहून त्या दोघींना त्याची दया आली.

त्या तरुणीने आपल्या मोठ्या बहिणीला सांगितले–"ताई, मी त्या तरुणाला माझ्या छोट्या भावाप्रमाणे सांभाळीन म्हणते तरी ह्याची साक्षी तूच आहेस."

त्यानंतर हसनला ती तरुणी महालात घेवून गेली. त्याच्या स्नानाची तयारी करून त्याला नविन कपडे घालायला दिले.

त्या दोन्ही बहिणींनी त्याला आपल्या मध्ये बसवून त्याला उत्तमोत्तम पक्वान्ने खायला घातली.

खाणे झाल्यानंतर हसनने आपल्या बहीणींना सांगितले–"हे माझ्या बहीणींनो, आपल्या दोघींच्या दर्शनाआधी मी किती कष्ट हालअपेष्टा सहन केल्या आहेत." असे म्हणत त्यांनी आपली सर्वच्या सर्व गोष्ट त्यांना सांगितली. (पुढील अंकी)

